

**Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Географічний факультет
Кафедра фізичної географії та раціонального природокористування**

С.С. Поп

УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ

Навчальний посібник

Ужгород-2024

УДК 613:614(075.8)

П 67

Управління природокористуванням. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Укладач Поп С.С. Ужгород: УжНУ, 2024. – 86 с.

Навчальний посібник містить матеріали з одноіменної обов'язкової дисципліни, відповідно до робочої навчальної програми щодо вивчення теоретичної частини курсу здобувачами вищої освіти за другим (магістерським) рівнем зі спеціальності 014.07–«Середня освіта-Географія».

Для студентів географічних спеціальностей (денної та заочної форм навчання), майбутніх магістрів з географії, викладачів ЗВО, вчителів ЗЗСО з географії.

Рецензенти:

Смочко Н.М., доктор географічних наук, професор, завідувачка кафедри географії та суспільних дисциплін Мукачівського державного університету.

Пересоляк В.Ю., к.н.д.у., доцент, завідувач кафедри геодезії, картографії та геоінформатики Ужгородського національного університету.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради географічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Протокол №3 від 27 листопада 2024р.

© С.С. Поп, 2024

©ДВНЗ Ужгородський національний університет, 2024

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП	4
1. Сутність взаємодії суспільства і природи	7
2. Мета і основні завдання управління природокористуванням	10
3. Забезпеченість України природними ресурсами	12
4. Принципи раціонального природокористування	19
5. Інвентаризація і планування використання основних об'єктів природи	21
6. Види управління природокористуванням	23
7. Органи спеціального і загального державного управління у сфері природокористування	25
8. Організаційні функції у сфері природокористування та охорони довкілля	35
9. Стабілізаційні функції управління природокористуванням	37
10. Попереджувально-охоронні функції у сфері природокористування та охорони довкілля	38
11. Адміністративне управління природокористуванням	39
12. Економічний механізм управління природокористуванням	42
13. Правові норми природокористування	45
14. Система екологічних стандартів і нормативів	47
15. Громадське управління в галузі охорони	

	навколишнього природного середовища	52
16.	Основні поняття і терміни	54
	ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	57
	ДОДАТКИ	58

ВСТУП

Людство на планетарному рівні докладає значні зусилля для створення ефективної системи організаційних, науково-практичних, економічних, правових та інших заходів, спрямованих на невиснажливе використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки за парадигмою стійкої рівноваги в навколишньому природному середовищі. Україна, як демократична соціально-орієнтована держава, що інтегрується в європейський простір, також долучилася до загальнопланетарних процесів реалізації природоохоронної політики, усвідомлюючи необхідність зміни пріоритетів у механізмах управління природокористуванням (УПК) в контексті реалізації стратегії збалансованого розвитку. Відповідно до статті 16 Конституції України (1991 р.) в центрі уваги повинна бути Людина, яка має право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище [1]. Досягнення цих цілей в свою чергу вимагає докорінну перебудову освіти і просвіти на формування світоглядної філософії буття громадян у всіх регіонах України, піднесення екологічної самосвідомості кожної людини і суспільства загалом. Гуманізація суспільства має призвести до того аби управління в сфері природокористування забезпечувало рівність можливостей теперішніх та майбутніх поколінь для соціально-економічного розвитку і водночас відновлення та збереження природного капіталу середовища на тривалу в часі перспективу.

Історично тривалий час людство вважало природні ресурси невичерпними, намагалось якомога більше взяти їх у природи та використовувати для задоволення своїх потреб, які стрімко зростали через збільшення чисельності людей та зростання технічних і технологічних можливостей людства у видобуванні та переробці природних ресурсів. Внаслідок необмежено вирубували ліси, знищували біологічне та ландшафтне різноманіття, інтенсивно розробляли найзручніші родовища корисних копалин, розорювали все більше земель, забудовували території небезбечними для довкілля техногенними об'єктами, забруднювали повітряне, водне та ґрунтове середовища тощо. Здебільшого переважали екстенсивні методи господарювання із постійно зростаючими обсягами використання природних багатств. Цьому сприяла багатовікова практика безкоштовного використання природних ресурсів. Вважалося, що оскільки природні ресурси не є об'єктами купівлі-продажу, то немає потреби оцінювати їх вартість. Спроба запровадження методології оцінювання природних ресурсів в середині минулого століття не була реалізована через створення колгоспів у всіх республіках бувшого Радянського Союзу, коли все належало державі.

Поресурсні кадастри вважалися буржуазною категорією, неприйнятною для соціалістичного ладу. Однак під кінець існування соціалістичного господарювання навіть радянські фахівці почали усвідомлювати помилковість уявлень про безкоштовність та невичерпність природних ресурсів. Економічна наука навіть на пострадянському просторі на зламі тисячоліть активно почала розвивати механізм економічної оцінки природних ресурсів на основі певних вартісних критеріїв.

В теперішній час, за наявної законодавчо-нормативної бази, в практиці управління природокористуванням використовують **два основних механізми: адміністративний та економічний**. В поєднанні з громадським контролем в рамках цих механізмів комплексом відповідних природоохоронних заходів можна сприяти досягненню амбітних цілей збалансувати постійно зростаючі потреби суспільства в природних ресурсах для забезпечення високого рівня життя з можливостями природних комплексів та екосистем витримувати тиск людської діяльності і самовідновлюватися. Це потребує реалізації на практиці парадигми природокористування в контексті стійкого розвитку на різних рівнях, піднесення культури, загалом, та її екологічної складової, зокрема. Управління у сфері природокористування та охорони навколишнього природного середовища полягає у здійсненні виконавчо-розпорядчої діяльності у строгій відповідності чинному законодавству. Для цього здійснюється на всіх рівнях неперервні спостереження, дослідження, екологічна експертиза, контроль (державний, відомчий, громадський), прогнозування раціонального природокористування. Важливим є також постійне інформування населення щодо необхідності збалансування потреб суспільства (для його соціального і еколого- економічного розвитку) з можливостями природного середовища безпечно для своєї стійкості забезпечити ці потреби на довготривалу перспективу, проведення просвітницької діяльності з широким загалом.

В данному навчальному посібнику, який є третім виданням, зміненим і доповненим з урахуванням постійного вдосконалення як законодавчо-нормативної бази, так і структури державних органів у сфері природокористування на основі виданого посібника у 2022 році [2], осучаснено програмовий матеріал дисципліни «Управління природокористуванням» у відповідності до її робочої навчальної програми та навчального плану спеціальності 014.07 «Середня освіта-Географія» за другим (магістерським) рівнем. Ця дисципліна тісно пов'язана із іншими дисциплінами даної спеціальності, зокрема з опанованими в бакалавраті («Основи екології», «ПРП України», «Ресурси Закарпаття», «Основи моніторингу», «Основи заповідної справи» та ін.), а також з дисциплінами, що водночас вивчаються в

першому семестрі магістратури («Менеджмент природоохоронних територій», «Природнича географія України та світу», «Краєзнавство»).

В навчальному посібнику детально не розглядаються питання щодо значимості, потенціалу та якості природних ресурсів України та її регіонів позаяк вони вивчаються здобвачами освіти в рамках інших вищезазначених дисциплін. Основна увага приділятиметься безпосередньо вивченню питань стосовно управління (менеджменту) природними ресурсами в Україні, вивченню законодавчо-нормативної бази, державної системи органів управління, принципів і механізмів управління природокористуванням з метою оптимізації використання природного капіталу та збереження стійкості природних комплексів на віддалену перспективу у контексті сталого розвитку суспільства. Зазначимо, що природоустрій та оптимізація природокористування як об'єкт управління є однією з найскладніших систем менеджменту на усіх рівнях (державному, регіональному і місцевому).

Даний курс передбачає вивчення механізмів УПК на макро- і мікрорівнях на території України. Водночас, зазначимо, що управління водним господарством, веденням лісового господарства, землекористуванням, користуванням надрами і біологічними ресурсами є складною проблемою загалом для світової спільноти. В теперішній час екологічний підхід в УПК широко застосовується в розвинутих країнах і Україна запроваджує його в реформуванні економіки, насамперед через те, що значна частина населення недооцінює загрози, які пов'язані із виснаженням природних ресурсів і антропогенним забрудненням навколишнього природного середовища (НПС). Вивчаючи сучасні екологічні проблеми кризового стану УПК в Україні та досвід інших країн світу, студенти опановують економічні механізми управління природним капіталом середовища, які є більш ефективними ніж всілякі адміністративні впливи. Опираючись на об'єктивні знання, студенти отримують уявлення про те, що наша планета (і люба конкретна територіальна її частина) має обмежені запаси природного капіталу, а також обмежений запас стійкості до техногенного впливу, який постійно посилюється через всезростаючу за масштабом економічну діяльність людини. Здобувачі вищої освіти поглиблюють розуміння адміністративних, економічних і соціально-психологічних методів регулювання та управління природокористуванням, опираючись на основні законодавчі-нормативні акти України у сфері природокористування та охорони довкілля, а також досвід розвинутих країн Європи і світу..

1. Сутність взаємодії суспільства і природи

Природа і суспільство це форми об'єктивного існування матеріального світу, який є не постійним в просторі і часі. Пізнання взаємозв'язків природи і суспільства, які в часі і просторі мають тенденцію неперервно змінюватися від минулого до майбутнього, має глибокий теоретико-науковий і практичний зміст. Природа, як середовище життєдіяльності людини та розвитку суспільства, зазнає постійний вплив на стан усіх складових (повітряного, геологічного, водного, ґрунтового, біологічного, ландшафтного середовищ). Суспільство для задоволення матеріальних і духовних потреб залучає до використання всезростаючу кількість та різноманітність природних ресурсів. Інтенсивність природокористування по мірі розвитку і запровадження нових технологій виробництва і чисельності населення та його споживацьких запитів також зростає. Взаємодія природи і суспільства є багатогранною, її структурно-графічна модель приведена на рис.1 [3]. Бачимо, що природокористування, управління яким ми розглянемо в даному навчальному посібнику, є тільки одним із багатьох чинників взаємодії суспільства і природи.

Природа, як об'єктивна реальність, існує поза межами людської свідомості і незалежно від неї. Це поняття за сутністю має кілька означень, а саме [2]:

1. *Природа як зовнішня об'єктивна реальність* – синонім поняття «матерія», «всесвіт».
2. *Природа як континуум умов існування людини та суспільства* – природне середовище, географічне середовище, усе те з чим людина стикається в процесі своєї життєдіяльності.
3. *Природа як об'єкт людського пізнання* - наука природознавство.
4. *Природа як внутрішня закономірність* – притаманна властивість природних речей та явищ (природа світла, людини, туману, грози тощо).

В теперішній час людською цивілізацією створюється все більше штучних (синтетичних) речовини і предметів, тобто людиною формується штучне середовище - «вторинна природа».

Суспільство – в широкому розумінні визначають як сукупність форм і способів сумісної діяльності, спілкування людей, що сформувалися історично [2]. Суспільство, основою якого є народонаселення, є змінною в часі формою життєдіяльності людей, їх зв'язків та взаємин, які формуються на певному історичному етапі розвитку людства.

Геосистема являє собою глобально організовану систему певних умов і об'єктів, а також систему управління просторовими відношеннями величезної

кількості процесів обміну енергією, речовинами та інформацією між матеріальними тілами і явищами в ландшафтній оболонці Землі на ноосферному рівні.

Взаємодія суспільства і природи спричинює структурні і функціональні зміни основних складових геосистем. Негативні наслідки такої взаємодії приведено на рис. 1, однак мають місце і позитивні зміни коли людська діяльність скерована на ренатуралізацію раніше порушених природних комплексів. Така взаємодія внаслідок впливу різних видів природокористування призводить до антропогенних змін рельєфу, клімату, лісового покриву, гідрологічного режиму водотоків тощо, тобто відбувається антропогізація ландшафтів.

В історії взаємодії суспільства і природи вирізняють різні періоди за інтенсивністю антропогенного впливу на природу (біоогенний, техногенний, неогенний). Антропогенний вплив на природні комплекси, обумовлений комплексом різновидів людської діяльності, пов'язують з трьома видами навантаження: демографічним, виробничим та техногенним. **Демографічне навантаження** залежить від розміру території та кількості населення, яке користується її природними ресурсами, в т. ч. для рекреації. **Виробниче навантаження** прийнято оцінювати за господарським освоєнням природно-ресурсного потенціалу, зокрема за питомими показниками кількості, розораності та продуктивності земель сільськогосподарського призначення, чисельності різних видів тварин, виробництва валової промислової продукції в розрахунку на 100 га, вирубкою лісів, порушенням ландшафтів тощо. **Техногенне навантаження** – визначають за питомими показниками споживання різних видів енергії, палив, щільності доріг (автомобільних, залізничних), лінійних споруд (газогонів, продуктопроводів, електромереж), щільності транспортних засобів, кількості отрутохімікатів та мінеральних речовин на 100 га території тощо.

Природні ресурси – це важливі компоненти і сили живої та неживої природи, які є джерелом одержання матеріальних благ людиною, можуть використовуватися у виробництві, є його сировинною та енергетичною базою. Поділяють природні ресурси на:

- енергетичні (сонячне випромінювання, геотермальна енергія)
- біотичні (рослинний і тваринний світи));
- мінерально-сировинні (літосфера);
- водні (гідросфера);
- ґрунтові (педосфера);
- повітряні (атмосфера).

За ознаками вичерпності природні ресурси поділяються на:

а) вичерпні — до них відносять відновлювальні, частково невідновлювані;

б) невичерпні.

Не вичерпних природних ресурсів практично не має. Раніше вважалося, що таким є сонячна енергія або ресурси Світового океану. Однак всі природні ресурси є вичерпними. Тому важливим є таке їх використання коли бодай відновні природні ресурси відбирались би у природи в такій кількості та за такими природозберігаючими технологіями, щоб зберегти здатність їх стійкого відновлення та збереження біологічного різномайття. Тобто йдеться про раціональне природокористування, яке визначається і досягається належною екологічною політикою держави та екологічною самосвідомістю населення.

Відповідно до ст.13 Конституції України природні ресурси в межах території України, її континентального шельфу і виключної морської (економічної) зони є об'єктами права українського народу. Від імені народу повноваження власника природних ресурсів здійснюються органами державної влади і місцевого самоврядування. Кожний громадянин має право користуватися об'єктами природи відповідно до чинного законодавства. Додамо, що в статті 16 Конституції України вказано на забезпечення державою екологічної рівноваги на території України, а в статті 50 проголошено права кожної людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та компенсацію завданої порушенням цього права шкоди.

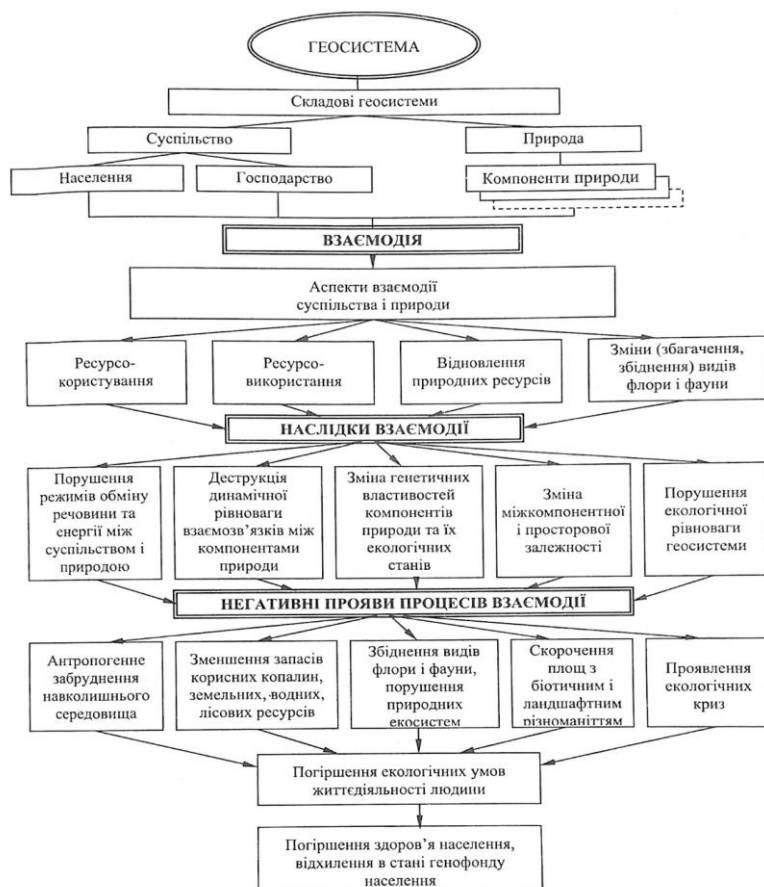

Рис.1. Структурно- графічна модель взаємодії суспільства і природи [3, С.29].

2. Мета і основні завдання управління природокористуванням

Метою управління в галузі природокористування та охорони навколишнього природного середовища є: досягнення оптимізації (раціональності) використання природних ресурсів за умови дотримання природоохоронного законодавства, досягнення узгодженості дій державних органів усіх рівнів, місцевого самоврядування, галузевих і громадських органів у галузі природокористування та охорони навколишнього природного середовища, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки

Управління якістю довкілля та природокористуванням включає наступні основні завдання:

- правове нормування, стандартизація, ліцензування у сфері природокористування;
- виконання природоохоронного національного законодавства та відповідних міжнародних угод;
- організація державної системи управління;
- розробка і практична реалізація дієвих програм на національному, регіональному і локальному рівнях, прогнозування можливих ризиків;
- ведення кадастрів природних ресурсів, екологічний маркетинг;
- запровадження та удосконалення економічних важелів раціонального природокористування;
- залучення громадськості, екологізація суспільної свідомості;
- сприяння міжнародній співпраці у даній сфері.

Поняття природокористування визначають як сукупність усіх форм господарського використання природних ресурсів в матеріальному суспільному виробництві для отримання необхідного економічного ефекту. Інтенсивність використання природно-ресурсного потенціалу змінюється у часі в залежності від рівня розвитку продуктивних сил суспільства, його потреб та державної політики щодо природокористування та пріоритетів розвитку галузей економіки. Розрізняють раціональне і нераціональне природокористування.

Раціональне природокористування – найоптимальніше і ефективне використання природних ресурсів у всіх видах взаємозв'язків суспільства і природи при якому забезпечується збереження, відновлення та охорона природного капіталу для потреб теперішніх та майбутніх поколінь.

Управління природокористуванням це цілеспрямований процес вибору найефективніших заходів, методів, тактики і стратегії, які призведуть до визначеної мети стійкого природокористування найоптимальнішим шляхом. В теперішній час природокористувачі мають справу переважно з природно-техногенним середовищем (ПТС). Головна мета управління ПТС, в якому здійснюється активна господарська діяльність з використанням природних ресурсів, зводиться до мінімізації негативного впливу на складові природного середовища та водночас мінімізації витрат на підтримання їх належного екологічного стану.

3. Забезпеченість України природними ресурсами

Природні ресурси є важливим чинником розвитку країни. Від географічного положення та забезпеченості території корисними копалинами, внутрішніми водами, ґрунтами, лісовими, біологічними і кліматичними ресурсами залежить здатність задовольнити потреби населення, розвиток суспільної діяльності. Природні ресурси є стратегічними з точки зору цілей сталого (збалансованого) розвитку територій. Україна за сумарною забезпеченістю цими ресурсами знаходиться в трійці лідерів серед європейських держав. Це видно із Табл. 1, в якій приведено дані порівняльного аналізу стратегічних ресурсів багатьох європейських країн. Такий високий рейтинг Україна займає завдячуючи наявності достатньо потужного природно-ресурсного потенціалу із більшості стратегічно важливих компонентів, особливо наявності якісних ґрунтів, значних площ ріллі, багатьох корисних копалин. Однак, при значному загальному обсязі та різноманітності ПРП України спотерігаємо зниження потенційних можливостей його ефективного використання, зокрема через незбалансованість компонент. Так, при непоганому складі паливно-енергетичних ресурсів маємо дефіцит придатних для рентабельного видобування вугілля, нафти і газу. Дефіцит водних ресурсів стримує належне використання інших ресурсів у міжгалузевому освоєнні території. Нерівномірність поширення ПРП по регіонах України, деградація окремих компонентів ПРП через нераціональність їх використання (наприклад, у використанні надр, лісових ресурсів, забрудненості ґрунтів тощо) також негативно позначається на регіональному соціально-економічному розвитку.

Таблиця 1

Порівняння стратегічних ресурсів України з окремими країнами Європи [4, С.159].

	Індекси забезпеченості			Інтегрований індекс забезпеченості
	лісовими ресурсами	захищеними територіями I–V категорій*	ресурсами річкового стоку	
Світ	1	1	1	1
Європа (без колишнього СРСР)	1,05	1,51	1,44	1,33
Франція	0,85	1,38	0,90	1,04
Польща	0,90	1,38	0,51	0,93
СРСР	1,16	0,46	0,57	0,73
Естонія	1,46	1,33	0,76	1,18
Латвія	0,64	1,70	0,72	1,02
Литва	1,37	1,87	0,83	1,36
Білорусь	1,06	0,17	0,48	0,57
Молдова	0,40	0,05	0,12	0,19
Росія	1,44	0,57	0,69	0,90
Україна	0,54	0,32	0,26	0,37

* Міжнародний союз охорони природи виділяє шість категорій захищених територій: природні резервати, національні парки, пам'ятки природи, резервати збереження природи, захищені ландшафти або захищені морські акваторії, захищені території як території збалансованого використання природних екосистем.

Таблиця 2

Забезпеченість населення основними природними ресурсами в розрізі регіонів та областей України [4, С.161].

Регіони (АР Крим та області)	Ранг	Індекси забезпеченості				Інте- гральний індекс забезпе- ченості	Рівень забезпе- ченості
		тери- торією	ресурсами місцевого річкового стоку	лісови- ми пло- щами	площами захищених терито- рій		
Україна	—	1	1	1	1	1	—
Закарпатська	1	0,83	5,97	2,74	2,20	2,94	Високий
Волинська	2	1,59	1,98	3,21	2,83	2,40	
Рівненська	3	1,42	1,89	3,42	2,57	2,33	
Чернігівська	4	2,03	2,52	2,63	1,70	2,22	
Івано-Франківська	5	0,80	3,04	2,21	2,74	2,20	
Житомирська	6	1,71	2,08	3,68	0,89	2,09	Помірно високий
Хмельницька	7	1,16	1,39	0,96	4,15	1,92	
Сумська	8	1,45	1,73	1,63	2,24	1,76	
Херсонська	9	1,92	0,11	0,47	3,48	1,50	
Тернопільська	10	0,99	1,50	0,84	2,17	1,38	
Чернівецька	11	0,72	1,27	1,42	1,28	1,17	Серед- ній
Львівська	12	0,66	1,73	1,26	0,74	1,10	
Полтавська	13	1,41	1,10	0,68	1,18	1,09	
Вінницька	14	1,20	1,29	0,89	0,24	0,91	
Черкаська	15	1,18	0,66	1,05	0,50	0,85	
Кіровоградська	16	1,71	0,76	0,58	0,15	0,80	Помірно низький
Миколаївська	17	1,55	0,42	0,32	0,87	0,79	
АР Крим	18	0,86	0,34	0,58	1,20	0,75	
Одеська	19	1,09	0,14	0,32	0,83	0,60	
Луганська	20	0,82	0,52	0,58	0,41	0,58	
Харківська	21	0,87	0,53	0,64	0,22	0,57	Низький
Запорізька	22	1,11	0,29	0,11	0,57	0,52	
Київська	23	0,52	0,44	0,74	0,15	0,46	
Дніпропетровська	24	0,71	0,22	0,16	0,15	0,31	
Донецька	25	0,44	0,19	0,16	0,24	0,26	

Таблиця 3

Природно ресурсний потенціал економічних регіонів України в розрізі регіонів та областей [3, С.138].

Район, область, республіка	Потенціал ресурсів, в ‰						
	мінеральних	водних	земельних	лісових	фауністичних	природних рекреаційних	інтегральний
Донецький район	153,955	11,886	32,727	1,283	0,319	10,170	210,340
Донецька	89,113	5,933	20,575	0,538	0,151	6,152	122,462
Луганська	64,842	5,953	12,152	0,745	0,168	4,018	87,878
Придніпровський район	83,052	13,039	42,682	0,632	0,647	8,002	148,054
Дніпропетровська	75,088	5,208	23,258	0,374	0,391	4,686	109,005
Запорізька	7,964	7,831	19,424	0,258	0,256	3,316	39,049
Північно-Східний район	10,988	13,025	64,839	4,733	0,954	10,253	104,794
Полтавська	4,033	3,902	24,117	1,042	0,405	1,916	35,415
Сумська	0,903	4,215	17,276	2,020	0,285	1,766	26,465
Харківська	6,052	4,908	23,446	1,671	0,264	6,571	42,914
Столичний район	7,041	14,263	62,759	8,322	0,746	12,454	105,585
Житомирська	1,594	4,628	17,405	3,666	0,191	1,627	29,111
Київська	1,503	4,914	23,698	2,202	0,204	7,328	39,849
Чернігівська	3,944	4,721	21,656	2,454	0,351	3,499	36,625
Центральний район	5,032	7,414	41,657	1,857	0,457	3,939	60,356
Кіровоградська	3,284	3,616	21,413	0,484	0,189	1,457	30,443
Черкаська	1,748	3,798	20,224	1,373	0,268	2,482	29,913
Причорноморський район	7,929	29,029	88,930	1,968	0,973	26,199	155,028

Продовження таблиці 3

Авт. Республіка Крим	5,950	11,460	23,189	1,058	0,167	17,608	59,432
Миколаївська	0,827	6,783	19,465	0,132	0,282	1,709	29,198
Одеська	0,677	4,126	26,642	0,483	0,178	5,012	37,118
Херсонська	0,475	6,660	19,634	0,295	0,346	1,870	29,280
Подільський район	1,943	10,014	63,633	3,271	0,299	4,575	83,755
Вінницька	0,753	3,477	28,456	1,275	0,171	1,839	35,971
Тернопільська	0,261	2,862	15,792	0,982	0,032	1,136	21,085
Хмельницька	0,929	3,675	19,385	1,014	0,096	1,600	26,699
Північно-Західний район	1,040	5,946	19,025	5,591	0,201	2,728	34,531
Волинська	0,160	3,051	9,340	2,749	0,069	1,557	16,926
Рівненська	0,0880	2,895	9,685	2,842	0,132	1,171	17,605
Карпатський район	11,578	26,143	27,585	14,042	0,143	18,086	97,577
Закарпатська	0,753	7,751	4,767	4,294	0,020	7,036	24,621
Івано-Франківська	1,676	7,529	5,453	3,983	0,030	3,929	22,600
Львівська	8,491	8,539	11,011	4,169	0,066	5,377	37,653
Чернівецька	0,658	2,324	6,354	1,596	0,027	1,744	12,703
УКРАЇНА	282,558	130,759	443,839	41,699	4,739	96,406	1000,000

Основу ПРП України складають багаті земельні та мінерально-сировинні ресурси, які становлять близько $\frac{3}{4}$ інтегрального національного потенціалу. Наступними за рейтингом йдуть водні та природно-рекреаційні ресурси. Загалом ці чотири різновиди природних багатств становлять майже 99% сумарного ПРП України.

Стисло охарактеризуємо особливості природних ресурсів в розрізі економічних регіонів та областей України, за приведеним в Табл. 2. і Табл. 3 даними. Вони укладені за дещо застарілими статистичними матеріалами 2008 року, однак в цілому віддзеркалюють потенціал ПРП сьогодення. При цьому враховуємо те, що ціни потрібно індексувати з урахуванням інфляції гривні. Індекси забезпеченості населення регіонів основними ресурсами вважаємо дещо зміненими позаяк зменшення наявного населення відбулося в більшості регіонів України за роки воєнних дій, що однак не призвело до зміни рангів регіонів. Певні труднощі стосуються щодо окупованих територій, особливо Донецької та Луганської областей, які мають надзвичайно цінні мінерально-

сировинні ресурси (їх вартість становить багато трильйонів доларів), що наразі через анексію розкрадаються Росією.

Земельні ресурси у матеріальному виробництві України займають провідне місце. Майже 70% з них займають землі сільськогосподарського призначення. Потенціал сільськогосподарських угідь перевищує 2/5 від сумарногоо ПРП України, є найціннішим природним багатством країни. В його структурі орні землі займають понад 90%, що з точки зору збалансованого розвитку потребує значного зменшення розорювання земель на користь збільшення багаторічних насаджень та сіножатей. Україна займає за показником розораності земель перше місце в Європі і друге в світі. Найбільш багаті на землі с/г призначення Вінницька, Тернопільська, Хмельницька, Одеська області, а найбідніші - Закарпатська та Івано-Франківська області, які, натомість, є лідерами за питомими показниками залісненості територій та водних ресурсів.

Мінерально-сировинні ресурси України за потужністю оцінюються як такі, що мають міждержавне, а за окремими позиціями і світове значення. Насамперед це стосується залізних і марганцевих руд, кам'яного вугілля, кухонної та калійної солі, графіту, каоліну, цеоліту, бентонітових глин, рідкоземельних елементів тощо. В розрізі регіонів найкраще забезпечені мінеральними ресурсами Луганська, Донецька і Дніпропетровська області, на які припадає 4/5 мінерального потенціалу держави (у сучасних цінах їх вартість оцінюється десятками трільйонів доларів США).. Водночас тут, попри неврегульовані політичні проблеми з анексією частини територій, наявні значні проблеми раціонального викоистання надр, утилізації відходів тощо.

Водні ресурси України досить обмежені. Однак Україна не є бідною на їх наявність. Забезпеченість поверхневими водами території (на км²) порівняно з країнами СНД нижча в 2,4 рази, а на душу населення – у 16 разів. Однак характерним є високий рівень господарського освоєння потенціалу водних ресурсів (у 10 разів вищий ніж по СНД). Завдячуючи високій інтенсивності використання водні багатства в інтегральному ПРП України є третіми. Найкраще забезпеченими водними ркесурсами є Закарпатська та Івано-Франківська області, де вони є найважливішим видом серед природних ресурсів.

Лісові ресурси України в інтегральному показнику ПРП становлять всього 4,2%. Україна є малолісною (всього 15,6% лісовкриті площі) і лісодифіцитною державою. Більшість країн Європи мають 30-40 % заліснені території. Найкраща забезпеченість лісовими ресурсами, як видно із табл.1, в Закарпатській, Волинській, Рівненській, Чернігівській і Івано-Франківській

областях, а найгірша - в Донецькій, Дніпропетровській, Київській і Харківській областях.

Зазначимо, що ліси мають неоціниму значимість як кліматостабілізуючий чинник. Збільшення залісненості України є однією із найважливіших задач в досягненні цілей збалансованого розвитку.

Фауністичний потенціал України незначний. В структурі господарської діяльності країни використовується достатньо інтенсивно, однак суттєвого впливу не має. Він включає медоносні ресурси (68%), рибні (29%) та мисливські (менше 3%). Найбагатші на медоносні і рибні ресурси Полтавська, Дніпропетровська і Херсонська області, а найбідніші області Донецького регіону [4].

З приведених в табл.4. даних бачимо, що в цінах 2008 р. сумарний потенціал природних ресурсів України оцінено в близько 270 млрд. грн., що в теперішніх цінах становить майже трільйон гривень. Однак ця оцінка є значно заниженою, позаяк тільки мінерально-сировинні ресурси світовими експертами оцінюються в десятки трлн. доларів. А окрім них найціннішими є ще земельні ресурси України. Найбіднішими є фауністичні ресурси, головними із яких є медоносні та рибні ресурси, яких найбільше в південних і придніпровських областях, а найменше в західних. Однак варто зважити на віднесення до фауністичних ресурсів і мисливських ресурсів, потенціал яких в вище згаданій таблиці не враховано. Його врахування може внести певні корективи в рейтинг регіонів за сумарним потенціалом фауністичних ресурсів, зокрема щодо західних найбільш заліснених областей, в яких наявний суттєвий потенціал мисливських ресурсів України.

В розрізі районів Закарпатської області дані про ПРП приведено в Табл. 4 в промілях від загальнодержавного. В таблиці 4 не враховано мисливські ресурси в потенціалі фауністичних, а це призвело до того, що низинні райони виявилися багатшими на фауністичні ресурси за найбільш заліснені гірські, що є не коректним. В останніх дійсно менший потенціал рибних ресурсів, однак значно більший потенціал мисливських ресурсів, які не взято до уваги автором [4]. Коректніше вважати в розрізі районів за старим адміністративним поділом, що найбагатшими є:

за мінеральними ресурсами- Берегівський, Тячівський і Хустський райони;

за водними - Рахівський, Тячівський, Міжгірський і Велико-Березнянський райони;

за земельними - Мукачівський, Виноградівський, Берегівський, і Ужгородський райони;

за лісовими та фауністичними - Рахівський, Тячівський, Міжгірський і Велико-Березнянський, райони;

за рекреаційними - Свалявський, Хустський, Тячівський, Рахівський, Берегівський, Мукачівський і Міжгірський райони.

За новим адміністративно-територіальним поділом потенціал ПРП суттєво зростає у Хустського району, до якого приєднано повністю Міжгірський та частину Іршавського районів, а також у Мукачівського та Ужгородського районів. До першого включили багаті на лісові, водні і рекреаційні ресурси Свалявського, Воловецького та Іршавського районів, а

Таблиця 4

Природно-ресурсний потенціал Закарпатської області в розрізі районів (за старим адміністративно-територіальним поділом) [4, С.264].

Райони	Потенціал ресурсів, % від загальнодержавного						
	мінеральних	водних	земельних	лісових	фауністичних	природних рекреаційних	сумарний
По області всього	0,753	7,751	4,767	4,294	0,020	7,036	24,621
Берегівський	0,281	0,292	0,785	0,064	0,002	0,487	1,911
Великоберезнянський	0,001	0,350	0,100	0,393	-	0,327	1,171
Виноградівський	0,033	0,331	0,797	0,079	0,001	0,422	1,663
Воловецький	0,001	0,365	0,089	0,197	0,001	0,116	0,769
Іршавський	0,037	0,558	0,349	0,309	0,004	0,425	1,681
Міжгірський	0,002	1,094	0,117	0,450	-	0,713	2,376
Мукачівський	0,054	0,437	0,826	0,240	0,005	0,900	2,462
Перечинський	0,001	0,241	0,091	0,257	0,001	0,231	0,822
Рахівський	0,001	1,385	0,075	0,980	0,001	0,645	3,089
Свалявський	0,004	0,383	0,070	0,291	-	0,553	1,301
Тячівський	0,210	1,367	0,323	0,702	0,001	0,791	3,394
Ужгородський	0,013	0,328	0,749	0,103	0,003	0,545	1,741
Хустський	0,115	0,620	0,396	0,229	0,001	0,791	2,152

до другого Велико-Березнянський та Перечинський райони. Берегівський район, до якого включено Виноградівський, посилив його потенціал в частині земельних ресурсів сільськогосподарського призначення та рекреаційних ресурсів. Важливо і те, що ця територія знаходиться в найтеплішій зоні Закарпаття. Рахівський та Тячівський райони в результаті реформи збереглися практично в старих межах з наявним потенціалом найбільшої залісненості та багатих на водні і значні рекреації ресурси.

4. Принципи раціонального природокористування

Під *принципами* раціонального природокористування розуміємо певні правила діяльності людини і суспільства загалом в природному середовищі за яких досягається гармонізація стосунків людини і природи, збалансування екологічних, економічних та соціальних інтересів. Управління природокористуванням і охорона навколишнього природного середовища здійснюється з дотриманням таких принципів:

1. мінімізації забирання природних ресурсів;
2. відповідності споживання та раціональності природокористування;
3. збереження просторової цілісності природних систем;
4. ефективного використання взятих у природи ресурсів;
5. плановості і взаємоузгодженості державного управління в цій сфері поєднання державного управління з місцевим самоврядуванням та громадським управлінням;
6. пріоритету екологічних цінностей над економічними вигодами.

Розглянемо детальніше сутність цих принципів раціонального природокористування:

1. Принцип мінімізації

забирання природних ресурсів для задоволення господарських потреб людини. В економічно розвинутих країнах використовують принцип «нульового рівня» споживання природних ресурсів. За нульовий рівень приймається обсяг первинних природних ресурсів, використаних підприємством за попередній рік. В наступному році споживання даного ресурсу обмежується визначеним коефіцієнтом (2-7 відсотків в залежності від виду ресурсів). За виявлені порушення накладається штраф, який може перевищити прибутки підприємства, що потім позначиться на можливостях виплати заробітної платні та преміювання працівників.

2. Принцип відповідності споживання

природних ресурсів їх наявності в данному регіоні, що відповідало б дотриманню збалансованого розвитку регіону. Виконання цього принципу накладає певні обмеження на концентрацію та спеціалізацію промислових підприємств, що використовують природні ресурси і спричиняють антропогенний тиск на довкілля регіону. Для Закарпаття до того ж потрібно зважати на те, що першочерговим пріоритетом розвитку є рекреація. Тому важливим є впровадження природоохоронних заходів у всіх галузях діяльності, що створює додаткові проблеми.

3. Принцип збереження

просторової цілісності природних систем. Через взаємопов'язаність процесів у природі, вплив людини на одні компоненти природи та види ресурсів спричинює зміни в інших, а не рідко змінює якість екосистеми в цілому. Для прикладу надмірна вирубка лісів в Карпатах може спричинити суттєві зміни їх екологічних функцій, зокрема водозахисних, кліматоутворюючих, кліматостабілізуючих, рекреаційних тощо і як наслідок призвести до змін клімату.

4. Принцип ефективного використання

взятих у природі ресурсів, мінімізації відходів передбачає отримання максимальної вигоди від використаного ресурсу. Яскравим прикладом найбільшого порушення цього принципу спостерігаємо у видобувній галузі. Нерідко розробка окремих родовищ викопних копалин призводить до утворення великої кількості відходів. У відвалах, хвостосховищах, стічних водах є значна кількість важливих елементів, запаси яких можна зіставляти з природними родовищами. Тобто утворюються вторинні «техногенні родовища», які залишаємо для подальшої розробки нащадкам.

5. Принцип узгодженості

виробничого і природного циклів (ритмів). Всі процеси в природі з плином часу змінюються, часто проявляючи циклічний характер, часові ритми. Циклічність природних процесів потрібно враховувати у перспективному плануванні господарської діяльності. Наприклад, таке узгодження має місце при проектуванні сонячних електростанцій, малих ГЕС на гірських річках, у сільському та мисливському господарствах тощо.

6. Принцип екологічної пріоритетності

відносно економічної доцільності. Якщо господарська діяльність призводить до втрати того чи іншого генотипу, то маємо відмовитись від неї, оберігаючи кожний живий організм в природі. Дотримання принципів раціонального природокористування має здійснюватися в усіх регіонах планети. Проблема раціонального природокористування не може бути вирішена тільки в окремо взятих регіональних і навіть в загальнодержавних межах.

5. Планування використання і охорони основних об'єктів природи

Забезпечити раціональне використання природних ресурсів неможливо без перспективного планування природокористування й охорони природи на державному і регіональному рівнях. Таке планування має бути комплексним, тобто включати: охорону і раціональне використання водних ресурсів; охорону атмосферного повітря; охорону і раціональне використання земель; охорону і раціональне використання лісових і мисливських ресурсів; організацію об'єктів і територій природно-заповідного фонду; охорону і відтворення тваринного світу; охорону і відтворення рибних ресурсів; охорону надр і раціональне використання мінеральних ресурсів; міжнародну співпрацю з охорони навколишнього природного середовища. Для цього на державному і регіональному рівні органами виконавчої влади створюються відповідні програми на певні строки. Верховною радою України напрацьовуються концепції та законодавчі акти, якими регулюються відносини у сфері природокористування. Зрозуміло, що напрацюванню конкретних програмних заходів має передувати детальна характеристика загальних для всієї території напрямів дій, які відповідають створеній концепції розвитку (з урахуванням наявної законодавчої бази, структури управління природними ресурсами території, контролю ефективності виконання намічених заходів, наукового супроводу і підтримки тощо). При цьому глибина, детальність та масштаб напрацьованих в комплексній програмі управління природокористуванням заходів мають бути однакового рівня для всіх галузей (промисловості, сільського і лісового господарства, різних сфер водокористування, землекористування та використання ресурсів надр, містобудування та розвитку туристичної інфраструктури, енергетики тощо).

Планування є важливою складовою системи управління та регулювання раціонального природокористування та охорони довкілля. Сутність його полягає в досягненні такого господарювання коли відсутні або ж мінімізовані негативні наслідки впливу на навколишнє середовище. Аксіомою є і те, що запобіжні заходи набагато ефективніші, ніж ліквідація негативних наслідків. В останні роки механізм планування в Україні в умовах переходу до ринкової економіки зазнав численних змін, однак його значення для збереження якості середовища життєдіяльності людини в межах окремих районів зростає.

Особливо велика роль довгострокових соціо-еколого-економічних розробок змін навколишнього середовища під впливом господарської діяльності, оскільки такі розробки дають можливість узгодити антропогенне навантаження з екологічними можливостями ПТС.

Плани охорони НПС повинні забезпечувати:

- раціональне і економне використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій;
- заходи запобігання псуванню, забрудненню та виснаженню природних ресурсів, відтворення відновлювальних природних ресурсів, застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів; збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- екологічну безпеку населення.

Одним з важливих завдань перспективного планування охорони природи є розробка моделей, які б дозволили визначати і прогнозувати вплив населення і виробництва на стан навколишнього середовища. Екологічне прогнозування може бути короткостроковим (до 5 років) або довгостроковим (до 25 років). Його здійснюють спеціально уповноважені державні органи із залученням наукових установ у відповідності до вимог Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ч. 4 ст. 22) [6].

Екологічне планування здійснюється відповідно до природоохоронних актів для організації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів на певну перспективу [6-13, 15,16]. Ці заходи реалізуються в рамках міждержавних, державних і регіональних природоохоронних цільових програм. Державні програми затверджуються Постановами Кабінету міністрів України, Верховної ради України та Законами України, а регіональні і локальні - на сесіях обласних, районних та місцевих рад. Як приклад наведемо Міжнародну конвенцію про сталий розвиток Карпатського регіону. Попри великі плани, напрацьовані ще у 2011 році на проведеній в Ужгороді Міжнародній конференції «Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи», одобрені європейською спільнотою за участі 18 країн, на жаль із задекларованих намірів на практиці реалізовано дуже мало.

6. Види управління природокористуванням

Розрізняють наступні види управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища:

Державне управління - здійснюється в масштабах усієї держави або її окремих регіонів органами державної виконавчої влади або місцевого самоврядування.

Галузеве управління - здійснюється в масштабах окремої галузі народного господарства, наприклад, сільськогосподарської, лісгосподарської, водогосподарської тощо, інституціями даної галузі та відповідними природоохоронними органами. Таке управління часто називають «мережевим».

Виробниче управління - здійснюється в рамках окремого виробництва природоохоронними підрозділами, що створюються у його структурі.

Громадське управління - здійснюється в масштабах усієї держави або її окремих регіонів або поселень громадськими природоохоронними об'єднаннями або окремими громадянами у рамках визначених чиним законодавством. Вони сприяють органам державної влади та місцевого самоврядування в забезпеченні раціонального природокористування та охорони довкілля.

Між суб'єктами управління природокористуванням та численними природокористувачами різних форм власності існує чітка взаємодія як по ієрархічній вертикалі так і по горизонталі. Виділяють чотири основних підходи (типи) управління природокористуванням:

- екологічно-ієрархічний,
- екологічно-демократичний,
- ієрархічно-соціально-економічний
- соціально-економічнодемократичний.

Порівняльна характеристика цих підходів приведена в Табл.5. Їх можна звести до двох підходів, які базуються на **ієрархічних або демократичних концепціях управління природокористуванням**.

Ієрархічна концепція передбачає взаємдію між суб'єктами природокористування за принципом по вертикалі «зверху донизу», коли головним розпорядником ресурсу виступає державний орган, який має повноваження дозволяти природокористування та контролювати використання. **Демократична концепція** управління природокористуванням ґрунтується на принципі «знизу догори», за якого повноваження та обов'язки рівною мірою розподіляються між суб'єктами, а всі питання збалансованого природокористування вирішуються узгодженими рішеннями у процесі

перемовин між представників влади і бізнесу чи громадянського суспільства. В теперішній час громадянському суспільству відводиться все більша роль, яка за цього підходу має бути визначальною.

Таблиця 5

Порівняльна характеристика підходів до управління природокористуванням

Змістовна характеристика («Рациональне природокористування – це ...»)	Зміст поняття		
економне, бережливе спрямування суспільних заходів, які призначені для планомірного збереження та розширеного відтворення природноресурсного потенціалу, поліпшення виробничих умов родючості ґрунтів, продуктивності водних ресурсів, лісу, атмосферного повітря, інших природних факторів та чинників виробництва.	комплекс заходів		
високоєфективне, але екологічно обґрунтоване господарювання, яке не приводить до різких змін природноресурсного потенціалу, а підтримує й підвищує продуктивність природних комплексів чи окремих об'єктів.	напрямок господарювання		
вивчення природних ресурсів, їхню ощадливу експлуатацію, охорона та відтворення з урахуванням не тільки нинішніх, але й майбутніх інтересів розвитку господарства країни та збереження здоров'я населення	науковий підхід		
ефективне цільове використання природних багатств з урахуванням взаємодії і взаємозалежності всіх природних факторів	цільове використання		
використання природних ресурсів в обсягах та способами, які забезпечують сталий економічний розвиток,	забезпечення сталого розвитку		

гармонізацію суспільства і середовища, використання ресурсного економічні екологічно природокористування	взаємодії природного раціоналізацію природно- потенціалу, механізми безпечного			
---	--	--	--	--

Однак основна роль у цій сфері належить центральним органам державного управління, спеціально уповноваженим природоохоронним органам, місцевим органам державної виконавчої влади, виконавчим органам місцевого самоврядування в межах їх компетенції. При цьому центральним органом влади встановлюються основні цілі і «правила гри», а на нижчих рівнях є свобода вибору шляхів досягнення кінцевої мети, враховуючи особливості території та типу використання ресурсів. Тобто йдеться практично про багаторівневе управління природокористуванням, з розподілом ступеню відповідальності між різними рівнями. Найбільш вживаним є поділ органів управління у сфері природокористування на *органи спеціальної компетенції та органи загальної компетенції*

7. Органи державного управління природокористуванням

Органи державного управління в Україні поділяються на три гілки влади: представницька, виконавча та судова. За рівнем державне управління поділяється на: державне (Верховна рада України, Кабінет міністрів України, Верховний суд України), регіональне (обласні ради, обласні адміністрації, обласні органи правосуддя) та місцеве (районні ради і ради ОТГ, органи самоуправління ОТГ, судова влада на місцях).

На державному рівні (КМУ) до УПК причетні всі міністерства і відомства, які мають функціональні обов'язки щодо розпорядження, використання, контролю за природокористуванням. Центральним державним органом України, який забезпечує координацію діяльності галузевих відомств щодо УПК є Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. (Міндовкілля України). Воно реалізує виконання наступного:

- реалізацію державної екологічної та науковотехнічної політики, спрямованої на збереження безпечного для існування живої та

неживої природи НПС, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням НПС;

- досягнення стабільного соціально-економічного розвитку та гармонійної взаємодії суспільства і природи;
- здійснення адміністративних та еколого-економічних заходів з метою створення системи запобігання негативному впливу господарської та іншої діяльності на НПС, ліквідації наслідків такого впливу, об'єктивного інформування населення про екологічний стан довкілля;
- державний контроль за дотриманням норм і правил екологічної безпеки, використанням, охороною та відтворенням природних ресурсів, правил зберігання, транспортування та застосування токсичних та інших небезпечних речовин і матеріалів, а також промислових та побутових відходів; комплексне управління та регулювання в галузі екологічної безпеки, охорони НПС та раціонального використання і відтворення природних ресурсів, координація діяльності центральних органів державної виконавчої влади, підприємств, установ і організацій, а також погодження проектів нормативних актів, що видаються спеціально уповноваженими центральними органами державної виконавчої влади стосовно регулювання відносин у цій галузі;
- організація розробки та обґрунтування проектів цільових державних програм і формування державного замовлення, укладання з цією метою від імені уряду контрактів та координація діяльності підприємств, установ і організацій, пов'язаних з вирішенням цього замовлення, впровадження інших заходів екологічного спрямування, що здійснюються за рахунок державного бюджету та інших джерел фінансування;
- забезпечення участі України в міжнародному співробітництві з питань екології і виконання зобов'язань, що випливають з міжнародних угод України, а також захист екологічних інтересів України.

На регіональному рівні виконавча влада виконує управління окремими природними об'єктами, розміри яких перевищують розміри адміністративних областей. Наприклад, Державна агенція водного господарства управляє використанням річкових вод за басейновим принципом (через Дніпровське, Дністровське, Південно-Бузьке та ін. басейнові водогосподарські об'єднання). Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України має державні інспекції охорони Чорного і Азовського морів. На місцевому рівні в масштабах області, міста, району здійснюється подвійне УПК – з одного боку, місцевими підрозділами міністерств і відомств, з другого – виконавчою владою відповідної території. Контроль за виконанням природоохоронного законодавства виконують природоохоронні органи – суди, прокуратура, СБУ, поліція – в межах держави, областей та інших адміністративно-територіальних одиниць.

У місцевих територіальних громадах в залежності від кількості депутатів можуть бути комісії чи групи депутатів, які займаються питаннями природокористування на підконтрольній території. Зокрема, вони розробляють проекти територіальних розпоряджень, правил, окремих нормативів, які приймаються на сесії відповідної Ради. Для практичної реалізації законів, рішень та інших документів, прийнятих представницькими (законодавчими) органами влади, необхідна розробка низки робочих документів (постанов, наказів, програм тощо), організація і контроль їх виконання.

Суб'єкти управління природокористуванням є спеціально уповноважені державні органи, органи самоврядування, юридичні та фізичні особи-землекористувачі, громадські організації, що в рамках природоохоронного законодавства активно відстоюють свої інтереси та беруть на себе відповідальність за використання та управління певним природним компонентом на визначеній території.

Що стосується *територій природно-заповідного фонду (ПЗФ)*, які є не порушеними або мало порушеними людською діяльністю, то законодавством заборонено здійснювати будь яку господарську діяльність в зонах строгого заповідання та дозволено здійснювати рекреаційну і обмежену традиційну господарську діяльність місцевого населення в буферних зонах заповідних

територій. На цих територіях управління природокористуванням здійснюють спеціальні адміністрації заповідних установ, які фінансуються з державного бюджету.

Управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища практично реалізується шляхом формування системи органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування у сфері природокористування, які забезпечують державну політику раціонального природокористування, досягнення мінімізації негативного впливу на природне середовище, забезпечують збалансований розвиток території. Для ефективного управління потрібна інформація як про мету і бажані зміни стану вибраного об'єкту управління, так і про реальні зміни стану об'єкту в часі і просторі. Отримувана інформація є основою створення бази необхідних даних про об'єкт, вона має бути опрацьована, проаналізована з метою виявлення голоних впливів та вироблення науково-обґрунтованих управлінських рішень. Цю інформацію забезпечує **державна система моніторингу довкілля (ДСМД)**. Узагальнені дані моніторингових спостережень на національному рівні оприлюднює у річному звіті Міндовєілля України, а в розрізі регіонів Департаменти екології та природних ресурсів, які є структурними підрозділами обласних адміністрацій та у сфері охорони довкілля і природокористування підпорядковані також Міндовкіллю. Поточний стан моніторингу складових довкілля загальнодоступний усім на сайтах центральних і регіональних суб'єктів, які за єдиною методикою та регламентом здійснюють постійні в часі спостереження за змінами довкілля.

Органіація та ведення моніторингу стану природокористування – це складна і багатопрофільна система з різноманітними моделями оцінки стану природних ресурсів, моделювання та прогнозування його зміни при тих чи інших сценаріях використання. Природокористувач серед різних альтернативних рішень має обрати таке, що найкраще відповідає обраним цілям і критеріям упаравління ПТС, а також відповідає стратегії розвитку місцевих територіальній громад, в межах яких здійснюється природокористування. Правильність прийнятого управлінського рішення залежить від достовірності інформації про об'єкт управління та технології, які будуть задіяні.

Система стратегій управління техногенно-екологічною безпекою має на меті:

- уникнути причин екологічних загроз;
- запобігти надзвичайним ситуаціям;
- максимально послабити наслідки екологічних лих, якщо такі сталися.

Розробляючи стратегію уникнення надзвичайних екологічних ситуацій, маємо прагнути до унеможливлення дій чи процесів, які становлять загрозу життю і здоров'ю населення, а для цього відмовлятися від конкретних заходів господарського чи іншого характеру, які б могли спричинити катастрофічну ситуацію. Реалізувати таку стратегію можна і потрібно на стадії проєтування розробок, коли відбувається вибір для реалізації проєктів з дотриманням природоохоронних технологій, що ґрунтуються на потребах економічного розвитку суспільства та, водночас, не порушують можливості природи.

До основних видів стратегічних наукових прогностичних розробок належать:

- розділи з охорони природи Комплексного прогнозу науково-технічного та соціально-економічного розвитку України на тривалу перспективу,
- схема прогнозів розвитку й розміщення продуктивних сил України та її регіонів,
- державні програми охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів,
- регіональні та локальні програми сталого розвитку територій,
- регіональні програми моніторингу довкілля та створення екологічної мережі тощо.

7.1. Органи спеціальної компетенції. Органами спеціальної компетенції в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів є спеціально уповноважені державні органи виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, для яких здійснення функцій управління у сфері природокористування та охорони довкілля є основним функціональним обов'язком.

Центральним спеціальним державним органом управління з питань раціонального природокористування є **Міністерство захисту довкілля і**

природних ресурсів України (Міндовкілля України), яке відновлено 27 травня 2020 року (<https://cutt.ly/kuS50J00>). Воно неодноразово змінювало свою назву, структуру та функціональні обов'язки. Вперше таке Міністерство було створено на базі колишнього Комітету охорони природи УРСР відразу після розвалу Радянського Союзу і проголошення незалежності України. Воно мало назву Міністерство охорони навколишнього середовища (Мінприроди). В теперішній час Міндовкілля України формує та реалізує державну політику у сфері:

- охорони навколишнього природного середовища,
- екологічної та в межах повноважень, передбачених законом, радіаційної, біологічної і генетичної безпеки,
- у сфері рибного господарства та рибної промисловості,
- охорони, використання та відтворення водних біоресурсів,
- регулювання рибальства та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства,
- лісового та мисливського господарств.

Разом з тим воно забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері:

- розвитку водного господарства та гідротехнічної меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів;
- геологічного вивчення та раціонального використання надр;
- управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему, а також здійснення державного управління у сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їх довгострокового зберігання і захоронення;
- здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;
- здійснення державного геологічного контролю, а також у сфері збереження озонового шару, регулювання негативного антропогенного впливу

на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї, Паризької угоди та низки інших міжнародних угод і деклараційта, підписаних Україною.

Міндовкілля України у даній сфері спрямовує і координує діяльність таких центральних спеціально уповноважених органів виконавчої влади: Державної служби геології та надр України («Держгеонадра»), Державного агентства водних ресурсів України, Державного підприємства «Ліси України», Державного агентства рибного господарства України, Державної служби з надзвичайних ситуацій, Державної екологічної інспекції України та інших інституцій, які мають спеціальні повноваження щодо управління використанням природних ресурсів.

Окремими повноваженнями у сфері природокористування та охорони довкілля наділені серед органів державної влади наступні відомства:

- **Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру України (Держгеокадастр)** — є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства і який реалізує державну політику у сфері національної інфраструктури геопросторових даних, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру.

- **Державна служба геології та надр України (Держгеонадра)** є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра захисту довкілля та природних ресурсів і який реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, є уповноваженим органом з питань реалізації угод про розподіл продукції. державний облік родовищ, запасів і проявів корисних копалин. Зокрема, веле:

- державний баланс запасів корисних копалин;
- державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин;
- державний облік підземних вод та водного кадастру;
- каталог відомостей про геологічну інформацію;
- розробляє карти сейсмічного районування території України та інше.
- **Державне підприємств «Ліси України»** здійснює:

- державне управління в галузі ведення лісового і мисливського господарства, а також державного контролю за додержанням законодавства з ведення лісового господарства (окрім державного контролю за шкідливими організмами та захистом рослин);

- здійснює державне управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду в лісах підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління;

- організовує ведення лісовпорядкування та мисливського впорядкування;

- веде державний лісовий кадастр та облік лісів;

- здійснює моніторинг ґрунтів з метою вирощування продуктивних лісових насаджень, лісової рослинності, мисливських тварин.

- *Державне агентство водних ресурсів України (Держводагентство)* є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра захисту довкілля та природних ресурсів і який реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів.

- *Державна служба з надзвичайних ситуацій (ДСНС)* є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій (стихійні природні явища, техногенні катастрофи, моніторинг атмосферо-повітряного середовища та кліматичних процесів (в його структурі обласні гідрометеорологічні центри).

- *Державне агентство України з питань меліорації, рибного господарства та продовольства (Держрибагентство)* є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України.

- *Державне космічне агентство України* - спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади України, який забезпечує реалізацію

державної політики в галузі космічної діяльності та несе відповідальність за стан розвитку галузі. В частині природокористування і охорони довкілля здійснює моніторинг та веде банк даних геофізичних спостережень і забезпечує його взаємодію з Національним центром даних системи сейсмічних спостережень і підвищення безпеки проживання населення в сейсмонебезпечних регіонах та контролює стан озонового шару.

Нормативно-правові акти, які визначають компетенцію вищевказаних спеціально уповноважених державних органів – це відповідні Укази Президента України або Постанови КМ України про затвердження Положення щодо функціональних обов'язків створеного державного органу. Наприклад:

- Положення про Державну службу геодезії, картографії та кадаструлогії та надр України, затверджене Постановою КМ України № 532 від 26.05.2021 р.

- Положення про Державне агентство водних ресурсів України, затверджене Указом Президента України від 13 квітня 2011 року № 453/2011.

7.2. Органи загальнодержавного управління природокористуванням до їх компетенції входить здійснення в тому чи іншому обсязі усіх функцій управління природокористуванням, незалежно від виду природного об'єкта та суб'єктів користування ним. Вони, у співпраці із спеціально уповноваженими природоохоронними органами вирішують різні питання соціально-економічного розвитку держави та її регіонів в контексті гармонізації взаємостосунків людини з природою. До органів загальної компетенції відносяться: Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим і уповноважені нею органи, державні адміністрації областей та органи місцевого самоврядування, а також їхні виконавчо-розпорядчі органи на місцях.

Деякими конституційними повноваженнями у сфері загального управління природокористуванням наділені Верховна Рада України та Президент України відповідно до таких законодавчих актів: ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає компетенцію ВР України (ст. 13), ВР АРК (ст.14), Кабінету Міністрів України (ст. 17), Уряду

Автономної Республіки Крим (ст. 18). Повноваження виконавчих та розпорядчих органів місцевих Рад визначені Законом України «Про місцеве самоврядування» (ст. 33) та ЗУ «Про місцеві державні адміністрації».

Кабінет Міністрів України відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» здійснює реалізацію визначеної Верховною Радою України та Президентом України екологічної політики за допомогою **таких функціональних аспектів**, як: розробка державних екологічних програм, забезпечення їх виконання; координацію діяльності міністерств та інших органів центральної виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища; ухвалення рішень про обмеження, тимчасову заборону (зупинку) або припинення діяльності підприємств, установ і організацій у разі порушення ними екологічного законодавства; здійснення в рамках своїх повноважень державного управління у сфері охорони і раціонального використання землі, її надр, водних ресурсів, рослинного і тваринного світу, інших природних ресурсів.

Державні адміністрації регіонів здійснюють свою діяльність відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації». Вони забезпечують виконання програм охорони навколишнього природного середовища, реалізацію делегованих органами місцевого самоврядування повноважень з питань надання земельних ділянок для містобудівних потреб, організацію охорони територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення, ліквідацію наслідків екологічних катастроф, взаємодії з органами місцевого самоврядування у сфері управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища.

Органи місцевого самоврядування здійснюють управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища у відповідному регіоні, керуючись законами «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про охорону навколишнього природного середовища». До управлінських функцій цих органів належать: організація розробки місцевих екологічних програм; затвердження з урахуванням екологічних вимог проектів планування і забудови населених пунктів, генеральних планів і схем промислових об'єктів; організація проведення екологічної експертизи; ухвалення рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного

фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; здійснення контролю за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Насамкінець вкажемо на *галузеве (відомче)* управління природокористуванням та охороною довкілля. Йдеться про організацію діяльності окремих міністерств щодо забезпечення належних умов використання та охорони природних об'єктів, які експлуатуються підприємствами і установами, що йому підпорядковані. До *органів міжгалузевої компетенції*, зокрема відносяться:

- *Міністерство аграрної політики та продовольства України (Мінагрополітики)* дійснює державні випробування та реєстрацію, визначає перелік дозволених для використання хімічних, біологічних, засобів захисту та регуляторів росту рослин, добрив з урахуванням вимог до їх безпечності для здоров'я людини та навколишнього природного середовища; здійснює державний фітосанітарний контроль за дотриманням карантинного режиму на стадіях вирощування, переробки і реалізації рослин і продукції рослинного походження.

- *Міністерство розвитку громад і територій України (Мінрегіон)* - працює задля підвищення конкурентоспроможності регіонів, розвитку місцевого самоврядування, забезпечення комфортних та безпечних умов проживання населення України, створення та дотримання ефективних правил та умов будівельної діяльності, гармонійного життєвого середовища, ефективного використання енергоносіїв у сфері ЖКГ.

- *Міністерство охорони здоров'я України* - центральний орган виконавчої влади України у галузі охорони здоров'я: забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та іншим соціально небезпечним захворюванням, забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, медичних імунобіологічних препаратів і медичних виробів, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, а також забезпечує формування державної політики у сфері санітарного та епідемічного добробуту населення; забезпечує також

санітарно-гігієнічну охорону довкілля, сприяє оптимізації умов життєдіяльності населення, запобігає шкідливому впливу на навколишнє природне середовище та на здоров'я людини. Відновлюється робота колись розгалуженої системи Санітарно-епідеміологічної служби МОЗ України, яка здійснює відповідний державний нагляд у відповідності до Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення».

8. Організаційні функції у сфері природокористування та охорони довкілля

До організаційних функцій відносять наступні:

1. просторово-територіального устрою об'єктів природи;
2. обліку природних ресурсів;
3. екологічного планування;
4. екологічного прогнозування;
5. розподілу та перерозподілу природних ресурсів.

Просторово-територіальний устрій об'єктів природи полягає у діяльності уповноважених державних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, спрямованої на проведення робіт щодо організації використання, відтворення, охорони та захисту природних ресурсів, створення сприятливих екологічних умов для життя і здоров'я населення, розвитку природного середовища.

Просторово-територіальний устрій об'єктів природи є узагальнюючим та охоплює:

- землеустрій,
- лісовпорядкування,
- водокористування,
- надрокористування

та користування іншими природними ресурсами.

Ведення природоресурсних кадастрів являє собою діяльність щодо збору та систематизації відомостей стосовно кількісного та якісного стану, правового режиму та інших характеристик об'єктів природи, а також їх окремих складових частин, що здійснюється уповноваженими державними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Кадастри ведуться стосовно всіх природних об'єктів. Стисло охарактеризуємо їх.

1. Державний земельний кадастр - це єдина державна система земельно-кадастрових робіт, яка встановлює процедуру визнання факту виникнення або припинення права власності і права користування земельними

ділянками і містить сукупність відомостей і документів про місце розташування та правовий режим цих ділянок, їх оцінку, класифікацію земель, кількісну та якісну характеристику, розподіл серед власників землі та емлекористувачів. Державний земельний кадастр є основою для ведення кадастрів інших природних ресурсів. Його ведення здійснює Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру.

2. Державний водний кадастр – систематизовані відомості про поверхневі, підземні, внутрішні морські води та територіальне море; обсяги, режим, якість і використання вод; водокористувачів. До водного кадастру включаються також відомості про водогосподарські об'єкти, що забезпечують використання води, очищення та скид зворотних вод (споруди для забору та транспортування води, споруди, на яких здійснюється очистка зворотних вод тощо). Ведення цього кадастру здійснює Державна агенція водного господарства України.

3. Державний кадастр рослинного світу – ведеться з метою обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних рослинних ресурсів, їхнього обсягу, характеру та режиму їх використання, а також для здійснення систематичного контролю за кількісними і якісними зінами в рослинному світі. Він містить систему відомостей і документів про розподіл об'єктів рослинного світу між власниками і користувачами (у тому числі орендарями) земельних ділянок, кількісні та якісні характеристики народногосподарської і наукової цінності рослинних ресурсів, поділ природних рослинних угруповань на категорії, економічну оцінку технічних, кормових, лікарських, харчових та інших властивостей природних рослинних ресурсів, інші дані про рослинні природні ресурси, необхідні для забезпечення їх невиснажливого використання, відтворення й ефективної охорони. Державний кадастр рослинного світу веде Міндовкілля України.

Додано примітку [C1]:

4. Державний лісовий кадастр - система відомостей про розподіл лісового фонду між власниками лісів і постійними лісокористувачами, поділ усіх лісів за категоріями залежно від виконуваних ними основних функцій, грошову оцінку та інші дані, що характеризують кількісний і якісний стан лісів тощо. Державний лісовий кадастр веде ДП «Ліси України».

5. Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин та державний баланс запасів корисних копалин - це відомості про кожне родовище, включене до Державного фонду надр, щодо кількості та якості запасів корисних копалин і наявних у них компонентів, гірничотехнічних, гідрогеологічних та інших умов розробки родовища та його геолого-економічну оцінку, а також відомості про кожний прояв корисних копалин. Веде кадастр -Державна служба геології та надр України.

6. Державний кадастр тваринного світу - систематизована сукупність відомостей про географічне поширення видів (груп видів) тварин, їх чисельність і стан, характеристики середовища їх перебування і сучасного господарського використання, а також інші дані, необхідні для забезпечення охорони і раціонального використання тваринного світу. Ведення кадастру тваринного світу покладено на Міндовкілля України.

7. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду - відомості про правовий статус, належність, режим, географічне положення, кількісні і якісні характеристики цих територій та об'єктів, їх природоохоронну, наукову, освітню, виховну, рекреаційну й іншу цінність. Ведення зазначеного кадастру покладено на Міндовкілля України.

8. Державний кадастр природних лікувальних ресурсів - зведені відомості про кількість, якість та інші важливі характеристики всіх природних лікувальних ресурсів, що виявлені та підраховані на території України, а також можливі обсяги, способи і режими їх використання. Зазначений кадастр створюється і ведеться МОЗ України.

9. Державний облік в галузі охорони атмосферного повітря - це дані про об'єкти, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей та на стан атмосферного повітря, а також про види та обсяги забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря; види і ступені впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря, видів і ступенів впливу на його стан фізичних та біологічних факторів (далі - об'єкти, які справляють шкідливий вплив). Відповідальність за ведення даного кадастру покладено на Міндовкілля та Держстат України.

9. Стабілізаційні функції управління природокористуванням

1. Функція інформування про стан навколишнього природного середовища (екологічне інформування) являє собою діяльність уповноважених державних органів виконавчої влади, спрямовану на забезпечення доступу до наявних відкритих, повних і достовірних відомостей про події, явища, предмети, факти, процеси у сфері використання, відтворення природних ресурсів, природних комплексів, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки. Це право юридично закріплено як у національному законодавстві, так і в міжнародному відомою Орхуською конвенцією.

2. Функція стандартизації і нормування у сфері охорони довкілля - це діяльність уповноважених державних органів виконавчої влади, спрямована на

забезпечення єдиних вимог, правил, нормативів, щодо використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки.

Екологічні стандарти являють собою сукупність науково обґрунтованих, юридично значущих нормативно-технічних документів, що містять екологічні вимоги, правила і норми, затверджені державними органами і обов'язкові для виконання суб'єктами екологічного законодавства. Екологічні нормативи являють собою сукупність гранично допустимих показників можливого фізичного, біологічного, радіаційного та іншого антропогенного впливу на стан навколишнього природного середовища, що не викликають суттєвих змін у його якості та погіршення здоров'я людей, а також показників використання природних ресурсів, які встановлюються уповноваженими органами держави стосовно видів діяльності юридичних і фізичних осіб.

3. Екологічне лімітування здійснюється шляхом встановлення лімітів використання природних ресурсів - граничних обсягів, у межах яких дозволяється спеціальне використання лісових ресурсів, корисних копалин, рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, поверхневих і підземних вод мисливських та немисливських видів тварин, рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду (Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" (стаття 43), Положення про порядок установа лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р.).

4. Екологічне ліцензування – це діяльність уповноважених державних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, пов'язана з наданням ліцензій (інших дозвільних документів) на здійснення природокористування та іншої діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища.

10. Адміністративне управління природокористуванням

Адміністративні методи - це сукупність прийомів, впливів, заснованих на використанні об'єктивних організаційних відносин між людьми та загальноорганізаційних принципів державного управління природокористуванням на основі чинного екологічного законодавства (обмеження, заборони, регламентування, адміністративні стягнення тощо).

Поряд із поліпшенням екологічного виховання та освіти населення важливим завданням держави є створення таких умов діяльності підприємств, за яких вони були б змушені дотримуватись природоохоронного законодавства, екологізувати технологічні процеси. Одним із важливих

механізмів досягнення цих цілей є адміністративний механізм. Він базується на встановленні норм, стандартів, правил природокористування та відповідних планових показників підприємствам з охорони навколишнього природного середовища та покарань в разі порушень. Останні в залежності від ступеню впливу на компоненти природи можуть бути: винесення догани, тюремне ув'язнення, усунення від займаної посади, встановлення штрафу підприємству і його керівникам. Однак цей шлях складний та малоефективний, оскільки вимагає постійного контролю та значного числа контролерів.

Розмір штрафів повинен забезпечувати умови, за яких порушення є не вигідним з точки зору економічних інтересів природокористувача. Як правило, штрафні платежі встановлюються у кратному розмірі відносно нормативних показників плати або відносно величини недоотриманого прибутку. Платежі за понадлімітне і нераціональне використання природних ресурсів (дикорослих рослин, тварин, мінеральних грязей, води тощо) у вигляді штрафів стягуються з прибутку, що залишається у розпорядженні природокористувача, і з його власних коштів. Ефективнішим є економічне стимулювання, коли держава створює умови для прибутковості дотримання природоохоронного законодавства, і збитковості при його порушенні шляхом застосування штрафних платежів, податкових пільг та покарань тощо.

11. Економічний механізм управління природокористуванням

Економічний механізм охорони навколишнього природного середовища передбачає використання низки інших інструментів впливу на економічні інтереси підприємств та його окремих працівників, зокрема таких як пільгове оподаткування, сприятливе ціноутворення для екологічно чистої продукції і навпаки, штрафування за забруднення довкілля та порушення лімітів, норм, стандартів. Найкращих результатів досягають при поєднанні **економічних важелів** з достатньо дієвим контролем та вище виклеченим механізмом адміністративного примусу (див. рис. 1).

Раніше природокористування взагалі було безоплатним, тобто підприємства використовували природні ресурси, а також забруднювали навколишнє природне середовище безнаказано. Штрафні санкції накладались тільки при катастрофічних наслідках впливу на довкілля, що не сприяло раціональному природокористуванню. Не було задіяно систему економічних оцінок природних ресурсів, тобто систему централізовано встановлених нормативів максимально допустимих затрат на збереження даного природного

блага і нормативів мінімально допустимої ефективності експлуатації природних ресурсів. Економічна оцінка природних ресурсів являє собою грошовий вираз довгострокового ефекту від їх експлуатації. Вартісна оцінка природних ресурсів необхідна для економічного обґрунтування вкладень у відтворення, охорону і раціоналізацію використання природних багатств і вибору найвигідніших із народногоспо-дарських позицій засобів їх утилізації.

Платне природокористування, яким передбачається плата практично за всі природні ресурси і за забруднення навколишнього природного середовища було запроваджено на початок 90-х років XX століття. Плата за понадлімітне використання та забруднення в декілька разів перевищує плату за використання та забруднення в межах встановлених нормативів (лімітів). Водночас внесення плати за використання та забруднення не звільняє природокористувача від виконання екологічного законодавства. Одним з важливих важелів господарського механізму природокористування є фінансування, тобто надання грошових коштів на чітко визначені природоохоронні заходи. Джерелами фінансування можуть бути бюджетні кошти, власні кошти підприємств, банківські кредити та різні екологічні фонди, в т.ч. міжнародні.

Створення екологічних фондів також є однією з економічних ланок механізму природокористування. Екологічні фонди формуються з надходжень платежів від усіх підприємств-природокористувачів, штрафних платежів за порушення екологічного законодавства, добровільних внесків підприємств. Кошти екологічних фондів використовуються виключно за призначенням на природоохоронні цілі у відповідності до законодавства.

Дуже важливим чинником для вирішення природоохоронних задач є громадська думка, висвітлення проблем та позитивних досягнень засобами масової інформації і державна підтримка ініціатив громадськості щодо збереження ландшафтного і біологічного розмаїття та історико-культурних цінностей.

Рис.1. Схема поєднання адміністративних та економічних механізмів природокористування [4].

Використовуються наступні економічні (заохочувальні та штрафні) заходи:

- встановлення податкових пільг (сума прибутку, з якого стягується податок, зменшується на величину, що повністю або частково відповідає природоохоронним видаткам); звільнення від оподаткування екологічних фондів та природоохоронного майна;
- застосування заохочувальних цін та надвишок на екологічно чисту продукцію;
- застосування пільгового кредитування підприємств, котрі ефективно здійснюють заходи у відповідності до чинного екологічного законодавства;
- впровадження спеціального додаткового оподаткування екологічно шкідливої продукції та продукції, що випускається із застосуванням екологічно небезпечних технологій;

- штрафи за екологічні правопорушення.

12. Попереджувально-охоронні функції у сфері природокористування та охорони довкілля

Контроль за використанням природних ресурсів та охороною довкілля спеціально уповноважені органи та державні органи виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів здійснюють використовуючи механізми державного екологічного контролю (державний екологічний моніторинг), відомчого екологічного контролю, громадського екологічного контролю, екологічної експертизи, екологічного аудиту, екологічного страхування тощо.

1. Функція нагляду (моніторингу) за використанням природних ресурсів та охороною довкілля являє собою діяльність уповноважених державних органів виконавчої влади з питань екології, по нагляду, збору, обробці, передачі, збереженню та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробці науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських ріше

2. Екологічний контроль - це діяльність уповноважених державних органів виконавчої влади, метою здійснення якої є забезпечення додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності і підпорядкування, а також громадянами. Залежно від системи органів, що здійснюють екологічний контроль, розрізняють такі види контролю: державний, відомчий, виробничий, громадський.

Державний екологічний контроль забезпечує додержання вимог екологічного законодавства всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності та відомчого підпорядкування і фізичними особами на всій території України. Його здійснюють центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Відомчий контроль здійснюється міністерствами і державними комітетами за додержанням вимог екологічного законодавства підпорядкованими їм підприємствами, установами й організаціями.

Здійснення виробничого контролю покладається на спеціальні підрозділи (відділи по охороні природи, природоохоронні лабораторії), що функціонують на відповідних промислових чи інших підприємствах.

Громадський екологічний контроль відповідно до ст. 36 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» здійснюється громадськими організаціями, які мають відповідні кадри та оснащення або об'єднанням громадян, в т. ч. із залученням ними науковців. Екологічного контроль крім цього здійснюють за окремими напрямками громадські мисливські інспектори, громадські інспектори рибоохорони тощо.

3. Екологічна експертиза - це діяльність уповноважених державних органів виконавчої влади, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів і об'єктів, реалізація чи дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам екологічного законодавства, забезпечення екологічної безпеки.

Об'єктами екологічної експертизи є проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, передпроектні, проектні матеріали, документація по створенню нової техніки, технології, матеріалів, речовин, господарські рішення, продукція, системи й об'єкти, реалізація яких може призвести до порушення норм екологічної безпеки, негативного впливу на стан навколишнього природного середовища.

Екологічній експертизі підлягають екологічно небезпечні діючі об'єкти та комплекси, у тому числі військового та оборонного призначення, а також екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах. Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням Міндовкілля та Міністерства охорони здоров'я України.

Згідно Закону України «Про екологічну експертизу» (стаття 12) здійснюється державна, громадська та інші види екологічної експертизи. Висновок державної екологічної експертизи після затвердження спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища є обов'язковим для виконання. Висновки громадської та іншої екологічної експертизи мають рекомендаційний характер і можуть бути враховані органами, які здійснюють державну екологічну експертизу, а також органами, що зацікавлені у реалізації проектних рішень або експлуатують відповідний об'єкт.

4. Екологічний аудит може здійснюватися відповідно до Закону України «Про екологічний аудит» як функція державного управління у сфері природокористування. Це документально оформлений акт перевірки, що включає збирання, аналіз і об'єктивне оцінювання матеріалів відповідності екологічному законодавству певних видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем. Результати такої аудиторської перевірки замовник використовує для керівництва у своїй діяльності для дотримання чинного екологічного законодавства та оптимізації управління діяльністю. Екологічний аудит може бути добровільним або примусовим, проводиться на підставі договору між замовником та виконавцем.

як функція управління полягає у страхуванні відповідальності суб'єктів господарювання (страхувальників), господарська діяльність яких становить підвищену екологічну небезпеку, в разі заподіяння ними шкоди третім особам внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів. Підставою для виникнення страхових відносин є договір екологічного страхування, укладений між страховиком і страхувальником. Метою екологічного страхування є повний або частковий захист майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі погіршення екологічної ситуації внаслідок техногенних аварій чи катастроф, що заподіяли шкоду довкіллю.

13. Правові норми природокористування

Конституцією України регулюються правові норми з питань охорони природи, екологічної безпеки і природокористування про що зазначено у статтях 3, 13, 14, 16, 49, 50, 66, 66, 85, 92, 106, 116, 119, 132, 138, 142. У них закріплено основні екологічні права й обов'язки громадян, сформульовано повноваження законодавчої і виконавчої гілок державного управління, які детальніше закріплені у природоохоронних Законах України та поресурсних Кодексах України. Витяги із цих правових документів приведені у Додатках 1-6, а сутність приведених норм стисло полягає у наступному.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено правові, економічні та соціальні основи організації охорони довкілля в інтересах нинішнього і майбутнього поколінь. В законі сформульована мета і завдання екологічного законодавства, які передбачають проведення екологічної політики, спрямованої на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, обумовленого забрудненням довкілля, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення риродних ресурсів.

Земельним кодексом України регулюються питання власності на землю та земельні відносини, визначено компетенцію органів державного управління у сфері регулювання земельних відносин. Кодексом встановлено, що земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності. При цьому у приватній власності можуть бути землі як несільськогосподарського (у юридичних осіб, громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства) так і сільськогосподарського призначення (у юридичних осіб, заснованих громадянами України, або юридичними особами України та громадян України). Водночас ст. 15 перехідних положень забороняє відчужувати землі сільськогосподарського призначення, ця норма неодноразово продовжувалася і діє в теперішній час.

Водним кодексом України визначено, що всі води (водні об'єкти) на території України є національним надбанням народу України і надаються тільки у користування. У ньому визначено компетенцію законодавчих і виконавчих органів влади у сфері регулювання водних відносин, порядок здійснення контролю за використанням, охороною та відтворенням водних ресурсів, веденням державного обліку вод та державного водного кадастру,

економічного регулювання раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, стандартизації і нормування в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Кодекс України «Про надра» визначає правові норми забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування безпеки навколишнього природного середовища при користуванні надрами. Надра є виключно власністю народу і надаються тільки у користування.

Лісовим кодексом України встановлено, що ліси України є її національним багатством. За призначенням та місцем розташування ліси виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні та інші функції, є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Кодекс визначає, що ліси можуть бути у державній, комунальній та приватній власності. Набувати право власності на ліси площею до 5 га можуть тільки громадяни та юридичні особи України. Ця площа може бути збільшена у разі успадкування лісів згідно із законом. Кодексом встановлено порядок користування лісами, державного регулювання та управління у сфері лісових відносин, організації і ведення лісового господарства, вирішення спорів у сфері охорони, захисту, використання і відтворення лісів та відповідальності за порушення лісового законодавства.

Закон України «Про охорону атмосферного повітря» спрямований на збереження і відновлення природного стану атмосферного повітря, створення сприятливих умов для життєдіяльності, забезпечення екологічної безпеки та запобігання шкідливого впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище. В законі визначено завдання стандартизації і нормування в галузі охорони атмосферного повітря, заходи щодо охорони атмосферного повітря, вимоги щодо охорони атмосферного повітря під час проектування, будівництва і реконструкції підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря, порядок здійснення контролю, державного обліку та моніторингу у галузі охорони атмосферного повітря, відповідальність за порушення законодавства та міжнародні відносини в галузі охорони атмосферного повітря.

Закон України «Про тваринний світ» визначає правові норми збереження і поліпшення середовища існування диких тварин, забезпечення умов для постійного існування видового і популяційного різноманіття тварин у стані природної волі, неволі чи напіввільних умовах. Закон встановлює право колективної та приватної власності на окремі об'єкти тваринного світу, основні вимоги та принципи охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу, права і обов'язки громадян у цій сфері, форми і види використання об'єктів тваринного світу та обов'язки користувачів, порядок здійснення моніторингу, державного обліку, контролю та відповідальність за порушення законодавства, яке регулює використання об'єктів тваринного світу.

Закон України «Про екологічну експертизу» встановлює норми запобігання негативного впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, оцінку рівня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах. Законом встановлено форми екологічної експертизи, державного регулювання та управління в галузі екологічної експертизи, статус експерта екологічної експертизи, права та обов'язки замовників екологічної експертизи, порядок її проведення та фінансування, відповідальність за порушення екологічного законодавства та міжнародне співробітництво в галузі екологічної експертизи.

В Додатках до навчального посібника приведено витяги із основних природоохоронних законів щодо природокористування в Україні.

14. Система екологічних стандартів і нормативів

Система екологічних стандартів - це найважливіша складова частина природоохоронного законодавства. Недотримання стандартів карається законом. Екологічні стандарти - єдині й обов'язкові для всіх об'єктів даного виду та системи норм і вимог щодо ставлення до навколишнього природного середовища. Стандарти бувають міжнародні, державні, галузеві, підприємств. Екологічна стандартизація і нормування проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режими використання і охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забруднення навколишнього природного середовища, інші питання пов'язані з охороною навколишнього природного середовища і використанням природних ресурсів.

Екологічні нормативи встановлюють:

- гранично допустимі концентрації у навколишньому природному середовищі забруднюючих хімічних речовин (ГДК);
- орієнтовно безпечні рівні допустимого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище фізичних і біологічних речовин ;
- гранично допустимі викиди в атмосферу (ГДВ);
- гранично допустимі скиди у водні об'єкти (ГДС);
- тимчасово погоджені обсяги викидів і скидів;
- ліміти використання природних ресурсів.

Гранично допустимі концентрації – це нормативи, які встановлюють такі концентрації шкідливих речовин в одиниці об'єму повітря, води; маси харчових продуктів, ґрунту; або на поверхні, що при їх наявності у визначеній концентрації за певний проміжок часу вони практично не впливають на здоров'я людини і не викликають негативних наслідків у потомства. На підставі нормативів ГДК розробляються нормативи гранично допустимих викидів (ГДВ) і гранично допустимих скидів (ГДС) шкідливих речовин у повітря й воду. Через зміни загального екологічного стану довкілля гранично допустимі концентрації, гранично допустимі викиди і гранично допустимі скиди найбільш небезпечних і поширених забруднювачів уточнюються кожні 3 - 5 років з урахуванням посилення негативного ефекту від їхньої спільної дії.

Екологічні нормативи встановлюються з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм та гігієнічних нормативів. Нормативи гранично допустимої концентрації забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього є єдиними для всієї території України.

У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, реакційних та інших окремих районів можуть встановлюватися більш суворі нормативи гранично допустимої концентрації забруднюючих речовин та інших

шкідливих впливів на навколишнє природне середовище. Нормативи гранично допустимої концентрації шкідливих речовин у природному середовищі розробляються і вводяться в дію Міністерством охорони здоров'я України. Для окремих забруднювачів гранично допустимої концентрації ще не встановлено, бо кількість нових шкідливих речовин зростає надзвичайно швидко. Для багатьох природних об'єктів (надра, флора, фауна тощо) гранично допустимих концентрацій не розроблено, для інших (вода, повітря) - розроблено багато, хоча контролюється тільки приблизно їх десята частина.

Щороку розробляються гранично допустимі концентрації приблизно для 50 сполук, тоді як протягом цього часу в довкілля потрапляє близько 2500 сполук. Нормативи зборів за використання природних ресурсів визначаються з урахуванням їх розповсюдженості, якості, можливості відтворення, доступності, комплексності, продуктивності, місцезнаходження, можливості переробки, знешкодження та утилізації відходів. Ліміти використання природних ресурсів місцевого значення встановлюються за порядком визначеним обласними та міст центрального підпорядкування радами. Ліміти використання ресурсів державного значення встановлює Кабінет Міністрів України.

Суми податків за забруднення навколишнього природного середовища встановлюється на основі фактичних обсягів викидів, скидів забруднюючих речовин в навколишнє природне середовище і розміщення відходів і ставок податків. Збори за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища в межах встановлених лімітів відносяться на витрати підприємства, а за понадлімітне використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища сплачуються з прибутку підприємства. Для недопущення перевищення меж негативного впливу господарюючих об'єктів на навколишнє природне середовище на всіх рівнях господарювання проводиться екологічна експертиза. Для прикладу в Таблицях 6а, 6б і 6в приведено ГДК для атмосфери, питної води і ґрунту.

Таблиця 6а

Гранично допустимі концентрації шкідливих речовин в атмосфері населених пунктів.

Речовина	ГДК (максимальна) разова, мг/м ³	ГДК середньодобова, мг/мя
Нітробензол	0,008	0,008
Оксид сірки	0,5	0,05
Сірководень	0,008	0,008
Чадний газ	3,0	1.0
Аміак	0,2	0,004
Оксиди азоту	—	0,04
Пил нетоксичний	0,5	0,15
Кіптява (сажа)	0,15	0,05
Сірчана кислота	0,3	0,1
Фтороводень (пари)	0,02	0,005
Пари свинцю, ртуті	—	0,0003
Хлороформ	—	0,03
Хлор	0,1	0,03
Оцтова кислота	0,2	0,06
Ацетон	0,35	0,35

Табл. 6 б

Гранично допустимі концентрації шкідливих речовин у питній воді

Речовина	ГДК (максимальна) разова, мг/л	ГДК середньодобова, мг/м3
1	2	3
Кадмій	0,001	
Кобальт, манган	0,1	
Бензол, бор	0,5	
Діоксан	5 • 10-10	
Діоксан	3,5 • 10-3	ГОСТ 4630-88
Нітрати	45,0	
Нітрити	3,3	
Срібло	0,005	
Ртуть	0,0005	
Свинець	0,03	
Стронцій	7,0	
Бензин, гас, цинк, кобальт, залізо	0,1	
Хром, нікель, мідь, молібден, вольфрам	0,01	

Таблиця 6в

Гранично допустимі концентрації шкідливих речовин у ґрунтах (ГОСТ 3034-84, 3210-85, 42-128-4433-87).

Речовина	ДК, мг/кг	Речовина	ГДК, мг/кг
Бензпірен	0,02	Бромофос, метилспірал	0,4
Свинець	20,0	Сірководень, поліхлорпілен	0,5
Хром	0,05	Фтор	10,0
Ртуть	2,1	Хлорофос	0,5
Бензол, толуол	0,3	Карбофос	2,0
Нітрати	130,0	Хлорамін	2,0
Мідь	3,0	Метафос	0,1
Нікель	4,0	Гексахлоран	1,0
Цинк	23,0	Бромофос, метилстирал	0,4
Манган	2,0	Гетерофос	0,005
Ванадій	150,0	Атразин	0,01
Кобальт	5,0	Сірка	160,0
Кадмій	1,0	Кадмій	1,0

Поступово, інтегруючись у європейський простір, оцінку стану складових довкілля будемо здійснювати за інтегрованими показниками. Наприклад, екологічний стан вод басейнів річок уже оцінюємо за класами: відмінний, добрий, задовільний, поганий, дуже поганий. За кожним класом закріплено відповідний колір, яким позначаються ділянки річкових басейнів на тематичних екологічних картах.

15. Громадське управління в галузі охорони навколишнього природного середовища

Екологічне законодавство України містить норми, що визначають громадське управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища. Вони базуються на конституційних нормах. Адже природні багатства України є об'єктами права власності народу, а кожний громадянин має право: користуватися природними ресурсами (ст. 13 Конституції України); на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоду (ст. 50); на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для захисту своїх прав і свобод та задоволення інтересів (ст. 36). Водночас громадяни України зобов'язані у свою чергу не заподіювати шкоду природі та відшкодовувати завдані ними збитки (ст. 66). Отже кожний громадянин особисто зацікавлений у раціональному природокористуванні й охороні довкілля, адже від його екологічного стану залежить його здатність забезпечувати життєдіяльність людини. В Україні діє багато громадських організацій та об'єднань громадян екологічного спрямування за видами діяльності. Частина з них має статус юридичних осіб загальнодержавного рівня. Найактивніші серед них: Всеукраїнська екологічна Ліга, Українське товариство мисливців і рибалок, асоціація «Зелений світ», Український екологічний фонд, Національний екологічний центр, Українське географічне товариство, Українська екологічна академія наук, регіональні і місцеві ботанічні, орнітологічні, географічні, гідроекологічні товариства та ін. Для взаємодії з ними при Міндовкілля раніше діяла Громадська рада. Наразі маємо зважати, що чимало екологічних активістів діють не в інтересах захисту довкілля, а виконують завдання зацікавлених сторін в блокуванні створення об'єктів, які відповідно до чинного законодавства проходять процедуру оцінки впливу на довкілля. На жаль, така практика поширена у всьому світі, а в Україні набула наразі надмірного поширення через кризові процеси та воєнний стан.

Найбільш дієві загальнонаціональні громадські організації мають структури в регіонах, де здійснюють залучення широких верств населення до природоохоронної діяльності, просвітницької роботи з формування екологічної свідомості населення.

Громадські організації, окрім вищезазначеного конституційного права вільного доступу до інформації про стан довкілля, джерела його забруднення, захворюваність населення мають також право:

- розробляти і пропагувати свої природоохоронні програми;

- брати участь у розгляді питань з охорони довкілля, раціонального природокоистування, забезпечення екологічної безпеки в регіоні представницькими органами та іншими органами місцевого самоврядування або винести на їх розгляд найбільш важливі питання у цій галузі;

- проводити громадську екологічну експертизу в будь-якій сфері природоохоронної діяльності, проводити публічні слухання або відкриті засідання громад щодо оцінки екологічної безпеки об'єктів експертизи;

- виконувати за грантові, спонсорські або власні кошти науково-дослідні, просвітницькі та інші природоохоронні роботи, які спрямовані на покращення екологічної ситуації, відтворення природних ресурсів, запровадження новітніх природозберігаючих технологій;

- брати участь у роботі комісій, які організовують державні органи спеціальної компетенції для перевірок дотримання підприємствами, установами, організаціями та громадянами екологічного законодавства;

- оскаржувати в суді рішення місцевих органів влади, що суперечать екологічному законодавству або подавати позови на відшкодування збитків нанесених довкілю або здоров'ю громадян і майну громадських об'єднань;

- співпрацювати з міжнародними й іноземними неурядовими екологічними організаціями, в т.ч. за кошти міжнародних фондів.

16. Основні терміни і поняття (глосарій)

Абіотичні ресурси – компоненти неживої природи.

Агрокліматичні ресурси – сукупність природних чинників (сонячна радіація, опади, тепловий режим, вологість, вітер тощо), що є визначальними для розміщення та спеціалізацію сільського і лісового господарства .

Антропогенний вплив на довкілля – фактори позитивного або негативного впливу людської діяльності на компоненти природи.

Артезіанські води – підземні води, що залягають в западинах під водонепроникними породами, які найкраще захищені від впливу поверхневих вод і є найчистішими для питного водозабезпечення.

Біотичні ресурси – живі організми рослинного і тваринного світів, яуі є в середовищі.

Біологічні ресурси – живі істоти та продукти їх життєдіяльності в природі, в т. ч придатні для використання людиною.

Висотна поясність (зональність) – закономірна зміна ландшафтів з підняттям в гори, пов'язана переважно із зміною клімату з висотою.

Відновлювані ресурси – ресурси природи, що мають властивість відтворюватися при оптимальному їх використанні людиною.

Водні ресурси – поверхневі та підземні води суші, що придатні для використання у господарстві (річки, озера, канали, водосховища, моря, океани, підземні води, льодовики, ґрунтові води).

Вторинні ресурси – сировина використаних (зношених) виробів та матеріалів, яка придатна для повторного використання у виробництві.

Гідроенергетичні ресурси – запаси потенційної енергії річкових водотоків і водойм, потенціал яких визначається їх гідрологічними характеристиками та рельєфом території.

Запаси корисних копалин – кількість корисних копалин в надрах певної території.

Заповідний режим – режим охорони природних територій та акваторій шляхом припинення їх господарського використання.

Земельний кадастр – сукупність відомостей про природний, господарський та правовий стан земель.

Земельні ресурси – землі, що використовуються у всіх видах господарської діяльності людини.

Кліматичні ресурси – невичерпні природні ресурси, що пов'язані із сонячною радіацією, та зумовленими нею опадами, тепловими, вітровими та грозовими процесами.

Лісові ресурси – сукупні цінності лісу (еклогічні, кліматостабілізуючі, наукові, рекреаційні), а також деревині та недеревинні ресурси лісів певної території.

Мінеральні ресурси – сукупність запасів корисних мінеральних речовин певної території, які можуть бути використані в господарській діяльності.

Морські ресурси – сукупність органічних і неорганічних компонентів у Світовому океані, в т. ч. енергетичні ресурси припливів, відливів, течій тощо.

Навколишнє середовище (довкілля) – середовище життя і діяльності людини.

Навколишнє природне середовище – не порушене або мало порушене людською діяльністю природне середовище.

Вирізняють техногенне або природно-техногенне середовища, в яких природне середовище повністю або частково перетворені.

Природні процеси – процеси, що розвиваються в природному середовищі під дією внутрішніх (енергії надр Землі) та зовнішніх (енергії Сонця) сил.

Природні ресурси – це важливі компоненти живої та неживої природи, які є сировинною базою одержання матеріальних благ людиною, можуть бути

використані або використовуються для потреб суспільства, мають економічну, наукову, екологічну або культурну цінність.

Природокористування – сукупність усіх форм використання природно-ресурсного потенціалу і заходи щодо його збереження.

Раціональне природокористування – найоптимальніше і ефективне використання природних ресурсів у всіх видах людської діяльності при якому забезпечується їх збереження, відновлення та охорона для потреб теперішніх та майбутніх поколінь.

Рекреаційні ресурси – природні, природно-техногенні, антропогенні комплекси та їх компоненти, а також історико- культурні об'єкти, які можуть бути використані для задоволення рекреаційних потреб суспільства.

Ресурсозабезпеченість – ступінь забезпеченості ресурсами потреб даної території, держави, суб'єкта господарювання.

Рівень життя – рівень задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб населення країни, регіону.

Рілля – ділянка землі, яка систематично розорюється для вирощування сільськогосподарських культур.

Рослинні ресурси – дикі деревні і трав'янисті рослини певної території.

Сировинні ресурси – сукупність різних видів сировини (мінеральної, сільськогосподарської, лісової, штучної, вторинної), які використовуються в господарській діяльності людиною.

Суб'єкти управління природокористуванням – спеціально уповноважені державні органи, органи самоврядування, юридичні та фізичні особи, громадські організації, що в рамках природоохоронного законодавства активно відстоюють свої інтереси та беруть на себе відповідальність за використання та управління певним природним компонентом.

Термальні води – підземні води з температурою, що перевищує 20 градусів по Цельсію.

Управління природокористуванням – система норм, правил, принципів та механізмів, яких мають дотримуватися природокористувачі.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України зі змінами 2024 рік №254к/96-ВР від 28.06.1996, редакція від 01.01.2020 р.
https://urst.com.ua/download_act/konstytucija
2. Поп С.С. Управління природокористуванням, Навч. пос. Ужгород: ФОП «Сабов А.М.», 2022.- 85 с.
3. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у XX ст (географічний аспект). За ред.Л.Г.Руденка.- К.: Академперіодика, 2005. - 320 с.
4. Рудено В.П. Географія природно -ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах.Чернівці: Черівецький нац. ун-т, 2010.-552 с.
5. Географічна наука в Національній академії наук України /За ред. Л.Г. Руденка/. Київ, 2009.-240 с.
6. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 р. “ВВР”,1991, № 41, ст. 546.
7. Закон України “Про природно-заповідний фонд” від 16 червня 1992 р. “ВВР”, 1992, № 34, ст. 502.
8. Земельний кодекс України, 2002 р.
9. Лісовий Кодекс України “ВВР”, - 1994 - №17, ст.99.
10. Водний Кодекс України “ВВР”, - 1995 - 24, ст.189.
11. Кодекс України про надра “ВВР”, 1994 - №36, ст.340.
12. Закон України “Про екологічну експертизу” від 9 лютого 1995 р. “ВВР”, 1995-№8, ст.54
13. Закон України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних». №554-ІХ від 13.04.2020, редакція від 20.08.2021 р.
https://urst.com.ua/act/pro_natsionalnu_infrastrukturu_geoprostorovyh_dannyh
14. Борейко В.І. Економіка довкілля та природокористування: Навч. посібник. – Рівне: НУВГП, 2011. – 255 с.
15. Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (м. Кіото, 1997 р.)
16. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) // Офіційний вісник України. – 14.05.2010. – № 33. – С. 12.
17. Наукове супроводження об'єктів з метою оптимізації використання ресурсів надр. За ред. проф. Рудька Г.І. Київ-Чернівці: 2015.-592 с.
18. Маринич О.М. Природокористування. Географічна енциклопедія України. К: 1993. Т.3.- С.90.

19. Жупанський І.Я. Словник термінів і понять з географії. Чернівці: «Технодрук», 2006.- 192с.
20. Поп С.С., Шароді І.С., Шароді В.В. Моніторинг довкілля. Ужгород, УжНУ, 2018.- 74с.
21. Хвесик М.А., Рогач С. М., Кулаєць М. М., Ільків Л. А., Авраменко Т. П. Економіка природокористування: Підручник //За ред. д-ра. екон. наук, проф., академіка НААН України Хвесика М. А. – К.: Аграр Медіа Груп, 2013.- 334с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Витяг із Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»**Розділ XV. Відповідальність за порушення.****Стаття 68. Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.**

Порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою встановлену цим Законом та іншим законодавством України дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність. Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища несуть особи, винні у:

- а) порушенні прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;
- б) порушенні норм екологічної безпеки;
- в) порушенні вимог законодавства України при проведенні екологічної експертизи, в тому числі поданні завідомо неправдивого експертного висновку;
- г) невиконанні вимог державної екологічної експертизи;
- д) фінансуванні, будівництві і впровадженні у виробництво нових технологій і устаткування без позитивного висновку державної екологічної експертизи;
- е) порушенні екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;
- є) допущенні наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище;
- ж) перевищенні лімітів та порушенні інших вимог використання природних ресурсів;
- з) самовільному спеціальному використанні природних ресурсів;

и) порушенні строків внесення зборів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища;

і) невжитті заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє

ї) невиконанні розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного

середовища, та вчиненні опору їх представникам;

й) порушенні природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних радіоактивних речовин та відходів;

к) невиконанні вимог охорони територій та об'єктів природно заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України;

л) відмові від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела абруднення, у приховуванні випадків аварійного забруднення авколишнього природного середовища або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення;

м) приниженні честі і гідності працівників, які здійснюють контроль в галузі охорони навколишнЗаконодавством України може бути відповідальність і за інші порушення законодавства про охорону природного середовища. Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодовувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України. Застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів. Незаконно добуті в природі ресурси та виготовлена з них продукція підлягають безоплатному вилученню, а знаряддя правопорушення - конфіскації. Одержані від їх реалізації доходи спрямовуються в республіканський Автономної Республіки Крим і місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища.

Посадові особи та спеціалісти, винні в порушенні вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки за поданням державних органів охорони навколишнього природного середовища згідно з рішеннями їх управлінських органів позбавляються премій за основними результатами господарської діяльності повністю або частково.

Стаття 69. Особливості застосування цивільної відповідальності.

Шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних. Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих.

Шкода, заподіяна довіллю у зв'язку з виконанням угоди про розподіл продукції, підлягає відшкодуванню відповідно до вимог статті 29 Закону України "Про угоди про розподіл продукції".

Стаття 70. Адміністративна та кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення і злочини.

Визначення складу екологічних правопорушень і злочинів, порядок притягнення винних до адміністративної та кримінальної відповідальності за їх вчинення встановлюються Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України.

Додаток Б

Витяг із Закону України «Про охорону атмосферного повітря»

Розділ VII. Відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря.**Стаття 33. Відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря.**

Особи, винні у:

- порушенні прав громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- перевищенні нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел в атмосферне повітря та нормативів гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел;
- перевищенні нормативів вмісту забруднюючих речовин увідпрацьованих газах пересувних джерел;
- викидах забруднюючих речовин в атмосферне повітря без дозволу спеціально уповноважених на те органів виконавчої влади відповідно до закону;
- перевищенні обсягів викидів забруднюючих речовин, встановлених у дозволах на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря;
- недотриманні вимог, передбачених дозволом на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря;
- провадженні незаконної діяльності, що негативно впливає на погоду і клімат;
- впровадженні відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, нових технічних систем, речовин і матеріалів, а також закупівлі в інших державах та експлуатації технологічного устаткування, транспортних засобів та інших об'єктів, які не відповідають вимогам, встановленим законодавством про охорону атмосферного повітря;
- порушенні встановлених законодавством правил складування та утилізації промислових і побутових відходів, транспортування, зберігання і застосування пестицидів і агрохімікатів, що спричинило забруднення атмосферного повітря;
- проектуванні і будівництві об'єктів з порушенням встановлених законодавством норм та вимог до охорони атмосферного повітря;
- невиконанні розпоряджень та приписів органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря;
- ненаданні передбаченої законодавством своєчасної, повної та достовірної інформації про стан атмосферного повітря, викиди забруднюючих

речовин в атмосферне повітря, джерела забруднення, а також приховуванні або перекрученні відомостей про стан атмосферного повітря, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, екологічну обстановку, яка склалася внаслідок забруднення атмосферного повітря;

- недотриманні норм екологічної безпеки, державних санітарних норм при проектуванні, розміщенні, будівництві та введенні в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування.

Стаття 34. Відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря.

Шкода, завдана порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря, підлягає відшкодуванню у порядку та розмірах, встановлених законом.

Додаток В**Водний кодекс України (витяг)****Глава 23. Відповідальність за порушення водного законодавства.****Стаття 110. Відповідальність за порушення водного законодавства.**

Порушення водного законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України.

Водокористувачі звільняються від відповідальності за порушення водного законодавства, якщо вони виникли внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій.

Відповідальність за порушення водного законодавства несуть особи, винні у:

1. самовільному захопленні водних об'єктів;
2. забрудненні та засміченні вод;
3. порушенні режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду;
4. руйнуванні русел річок, струмків та водотоків або порушенні природних умов поверхневого стоку під час будівництва і експлуатації автошляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій;
5. введенні в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без очисних споруд чи пристроїв належної потужності;
6. недотриманні умов дозволу або порушенні правил спеціального водокористування;
7. самовільному проведенні гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів, свердловин);
8. порушенні правил ведення державного обліку вод або переключенні чи внесенні недостовірних відомостей в документи державної статистичної звітності;
9. пошкодженні водогосподарських та гідрометричних споруд і пристроїв, порушенні правил експлуатації та встановлених режимів їх роботи;
10. незаконному створенні систем скидання зворотних вод у водні об'єкти, міську каналізаційну мережу або зливну каналізацію та несанкціоноване скидання зворотних вод;
11. використанні земель водного фонду не за призначенням;
12. неповідомленні (приховуванні) відомостей про аварійні ситуації на водних об'єктах;
13. відмові від надання (приховуванні) проектної документації та висновків щодо якості проектів підприємств, споруд та інших об'єктів, що

можуть впливати на стан вод, а також актів і висновків комісій, які приймали об'єктів експлуатацію;

14. порушенні правил охорони внутрішніх морських вод та територіального моря від забруднення та засмічення.

Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші правопорушення щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Стаття 111. Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства.

Підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушень водного законодавства, в розмірах і порядку, встановлених законодавством України.

Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства, не звільняє винних від збору за спеціальне водокористування, а також від необхідності здійснення заходів щодо ліквідації шкідливих наслідків.

Притягнення винних у порушенні водного законодавства до відповідальності не звільняє їх від обов'язку відшкодування збитків, завданих ними внаслідок порушення водного законодавства.

Додаток Г

Лісовий кодекс України (витяг)

Глава 22. Відповідальність за порушення лісового законодавства.

Стаття 98. Відповідальність за порушення лісового законодавства.

Порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України. Відповідальність за порушення лісового законодавства несуть особи, винні у:

- незаконному вирубуванні та пошкодженні дерев і чагарників;
- знищенні або пошкодженні лісу внаслідок підпалу або недбалого поводження з вогнем;
- порушенні вимог пожежної безпеки в лісах;
- знищенні або пошкодженні лісу внаслідок його забруднення хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими і побутовими відходами, стічними водами, іншими шкідливими речовинами, підтопленні, осушенні та інших видах шкідливого впливу;
- порушенні строків лісовідновлення та інших вимог щодо ведення лісового господарства, встановлених законодавством у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів;
- знищенні або пошкодженні лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також природного підросту та самосіву на землях, призначених для відновлення лісу;
- порушенні правил зберігання, транспортування та застосування засобів захисту лісу, стимуляторів росту, мінеральних добрив та інших препаратів;
- засміченні лісів побутовими відходами і покидьками;
- розкорчовуванні земельних ділянок лісового фонду і використанні їх для спорудження будівель, переробки деревини, влаштування складів тощо без належного дозволу;
- самовільній заготівлі сіна та випасанні худоби на земельних ділянках лісового фонду;
- порушенні правил заготівлі (збирання) лісової підстилки, дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід тощо;
- заготівлі лісових ресурсів засобами, що негативно впливають на стан і відтворення лісів;
- порушенні порядку використання лісосічного фонду, заготівлі та вивезення деревини, заготівлі живиці і використання інших лісових ресурсів;
- невнесенні плати за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду у встановлені строки;
- знищенні та пошкодженні відмежувальних знаків у лісах;

- введенні в дію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає негативному впливу на стан і відтворення лісів;

- порушенні строків повернення земельних ділянок лісового фонду, що перебувають у тимчасовому користуванні, або невиконанні обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;

- пошкодженні сіножатей, пасовищ і ріллі на земельних ділянках лісового фонду;

- знищенні або пошкодженні лісо осушувальних каналів, дренажних систем і доріг на земельних ділянках лісового фонду, а також ползахисних лісових смуг, захисних лісових насаджень на смугах відводу автомобільних доріг, захисних лісових насаджень на смугах відводу залізниць, захисних лісових насаджень на смугах відводу каналів.

Стаття 99. Повернення самовільно зайнятих земельних ділянок лісового фонду.

Самовільно зайняті земельні ділянки лісового фонду повертаються за їх належністю без відшкодування затрат, понесених за час незаконного користування ними. Приведення земельних ділянок лісового фонду у придатний для ведення лісового господарства стан, включаючи знесення будівель і споруд, провадиться підприємствами, установами, організаціями і громадянами, які самовільно зайняли ці ділянки, або за їх рахунок.

Стаття 100. Відшкодування шкоди, заподіяної лісу внаслідок порушення лісового законодавства.

Підприємства, установи, організації і громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну лісу внаслідок порушення лісового законодавства, у розмірах і порядку, визначених законодавством України.

Стаття 101. Вилучення незаконно добутої деревини та інших лісових ресурсів.

Незаконно добута деревина та інші лісові ресурси підлягають вилученню. У разі неможливості вилучення незаконно добутої деревини та інших лісових ресурсів стягується їх вартість.

Земельний кодекс України (витяг)**Розділ VIII. Відповідальність за порушення земельного законодавства.****Глава 37 Відповідальність за порушення земельного законодавства.****Стаття 210. Недійсність угод щодо земельних ділянок.**

Угоди, укладені із порушенням встановленого законом порядку купівлі-продажу, дарування, застави, обміну земельних ділянок, визнаються недійсними за рішенням суду.

Стаття 211. Відповідальність за порушення земельного законодавства.

1. Громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства за такі порушення:

- а) укладення угод з порушенням земельного законодавства;
- б) самовільне зайняття земельних ділянок;
- в) псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами;
- г) розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель;
- г) невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням;
- д) порушення строків повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх стану, придатний для використання за призначенням;
- е) знищення межових знаків;
- є) приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок;
- ж) непроведення рекультивації порушених земель;
- з) знищення або пошкодження протиерозійних і гідротехнічних споруд, захисних насаджень;
- и) невиконання умов знімання, збереження і нанесення родючого шару ґрунту;
- і) самовільне відхилення від проектів землеустрою;
- ї) ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них;
- й) порушення строків розгляду заяв щодо відведення земельних ділянок.

2. Законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення земельного законодавства.

Стаття 212. Повернення самовільно зайнятих земельних ділянок.

1. Самовільно зайняті земельні ділянки підлягають поверненню власникам землі або землекористувачам без відшкодування затрат, понесених за час незаконного користування ними.

2. Приведення земельних ділянок у придатний для використання стан, включаючи знесення будинків, будівель і споруд, здійснюється за рахунок громадян або юридичних осіб, які самовільно зайняли земельні ділянки. Повернення самовільно зайнятих земельних ділянок провадиться за рішенням суду.

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра фізичної географії та раціонального природокористування**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Декан географічного факультету
_____/Калинич І. В./
« 28 » червня 2021 року

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ**

Рівень вищої освіти	другий (магістерський)
Галузь знань	01 Освіта/Педагогіка
Спеціальність	014 Середня освіта
Предметна спеціальність	014.07 Географія
Освітня програма	Географія
Статус дисципліни	обов'язкова
Мова навчання	українська

Ужгород 2021

Робоча програма навчальної обов'язкової дисципліни **«Управління природокористуванням»** для здобувачів вищої освіти галузі знань **01 Освіта/Педагогіка** спеціальності **8.014 Середня освіта** предметної спеціальності **8.014.07 Географія** освітньої програми **Географія**.

Розробники: Поп С.С. - професор, доктор фіз. мат. наук, завідувач кафедри фізичної географії та раціонального природокористування

Робочу програму розглянуто та затверджено на засіданні кафедри фізичної географії та раціонального природокористування

протокол № 11 від « 25 » червня 2021 р.

Завідувач кафедри _____ Поп С.С.

Схвалено науково-методичною комісією географічного факультету

протокол №.8 від « 28 » червня 2021 р.

Голова науково-методичної комісії _____ Потіш Л.А.

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 4	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин – 120	I	I
Кількість модулів – 1	Семестр:	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 5	1	1
	Лекції:	
	20	8
	Практичні (семінарські):	
	16	4
Вид підсумкового контролю: екзамен	Лабораторні:	
Форма підсумкового контролю: усне опитування	Самостійна робота:	
	84	108

2. МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою вивчення обов'язкової навчальної дисципліни «**Управління природокористуванням**» є: формування у студентів наукових знань, умінь та навичок їх практичного застосування щодо державної системи і особливостей управління природними ресурсами, засад раціонального природокористування, оптимізації використання природного капіталу в контексті стійкого розвитку території.

Відповідно до освітньої програми, вивчення дисципліни сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти таких компетентностей:

Здатність реалізовувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлюючого, сповідуючого та примножуючого загальноцивілізаційні цінності демократичного суспільства (морально-етичні, культурні, гуманістичні, доброчесності тощо).	ЗК 1
Здатність самовдосконалюватися, постійно підвищувати кваліфікацію із розумінням предметної області обраної професії, її основних концепцій, понятійно-термінологічного апарату та місця у загальній системі знань про природу і суспільство.	ЗК 2
Здатність спілкуватися державною мовою, уміти комунікувати з іншими, логічно викладати свою думку як усно, так і письмово.	ЗК 3
Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні сучасні технології у науковій, освітній, просвітницькій та громадській роботі, абстрактно мислити та системно аналізувати і узагальнювати інформацію в галузі предметної діяльності.	ЗК 4
Вміння виявляти та вирішувати в професійній діяльності проблемні задачі, приймати науково-обґрунтовані управлінські рішення.	ЗК 5
Здатність працювати в команді, виконувати дослідження в групі під керівництвом лідера.	ЗК 7
Набуття предметно-географічних, природознавчо-наукових, психолого-педагогічних компетентностей, оволодіння фундаментальними знаннями з дисциплін географічної науки на різних просторових рівнях (глобальному, національному і локальному), методологією географічних досліджень взаємозв'язків у складній системі «Людина-Природа» в контексті досягнення амбітних цілей збалансованого розвитку.	ФК 1
Здатність до професійної науково-дослідницької та практичної діяльності, в т. ч. щодо виконання польових та камеральних природознавчих і суспільних географічних досліджень, аналізу та інтерпретації отриманих результатів, оформлення наукового звіту, презентації результатів дослідження, провадження їх у практику.	ФК 3
Здатність застосування новітніх інформаційних технологій та методів видкопошуку необхідної професійної інформації, вміння її аналізу та опрацювання з метою напрацювання ідей щодо подальшого розвитку географічної освіти та науки.	ФК 6
Здатність на глобальному, регіональному і локальному рівнях аналізувати в часі і просторі взаємопов'язані природні процеси і явища. Здатність логічного і світоглядного мислення в процесі освітньої, наукової і громадянської діяльності, осмислювати взаємозв'язки і закономірності в еколого-, гео-, соціо-просторі.	ФК 7
Здатність застосовувати географічні знання у міждисциплінарному і	

міжгалузевому контекстах. Здатність застосування теоретичних знань для вирішення практичних проблем на регіональному і національному рівнях, зокрема щодо просторового аналізу та вирішення проблем взаємодії суспільства і природи в контексті збалансованого розвитку.	ФК 8
--	------

3. ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Передумовами вивчення навчальної дисципліни «Управління природокористуванням» є наявність освіти за першим (бакалаврським рівнем) або вищої освіти за другим рівнем з іншої спеціальності.

4. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Відповідно до освітньої програми «Географія» вивчення навчальної дисципліни «Управління природокористуванням» повинно забезпечити досягнення здобувачами вищої освіти таких програмних результатів навчання (ПРН):

Програмні результати навчання	Шифр ПРН
Знання причинно-наслідкових взаємозв'язків складових навколишнього середовища, впливу на них людської діяльності, стану, проблем та шляхів раціонального природокористування в контексті гармонізації стосунків у системі «суспільство-природа».	ПРН 2
Знання основних механізмів управління природокористуванням, в тому числі менеджменту природоохоронними територіями.	ПРН 5.
Знання системи державного моніторингу довкілля на національному і регіональному рівнях, суб'єктів моніторингу та їх основних функціональних обов'язків, а також законодавчо-нормативної бази.	ПРН 6.
Уміння застосовувати теоретичні та емпіричні здобутки географічної освіти і науки про природні та суспільно-географічні явища і процеси для інноваційної науково-дослідницької діяльності, орієнтованої на оптимізацію природокористування для забезпечення якісного життя та водночас досягнення цілей стійкого розвитку територій.	ПРН 8
Уміння вирішувати конкретні наукові проблеми (фундаментальні або прикладні) географічної освіти і науки, використовуючи сучасні техніку, технологію, методи і методологічні підходи, здобувати нові знання і зіставляти їх з отриманими раніше, викладати їх у формі звіту, публікації, доповіді.	ПРН:9
Застосовувати новітні освітні методики і технології для формування в учнів школи предметних компетентностей, набуття сучасних уявлень про географічну оболонку Землі як середовище життєдіяльності людства, її структуру, природні багатства різних континентів, країн світу, України та її регіонів.	ПРН 10
Здатність у фаховій діяльності діяти і приймати відповідальні інноваційні рішення в ситуаціях, що характеризуються невизначеністю умов та вимог.	ПРН 12

Очікувані результати навчання, які повинні бути досягнуті здобувачами освіти після опанування навчальної дисципліни «Управління природокористуванням»:

Очікувані результати навчання з дисципліни	Шифр
Здатність реалізовувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлюючого, сповідуючого та примножуючого загальноцивілізаційні цінності демократичного суспільства (морально-етичні, культурні, гуманістичні, доброчесності тощо).	ЗК 1
Здатність самовдосконалюватися, постійно підвищувати кваліфікацію із розумінням предметної області обраної професії, її основних концепцій, понятійно-термінологічного апарату та місця у загальній системі знань про природу і суспільство.	ЗК 2
Здатність спілкуватися державною мовою, уміти комунікувати з іншими, логічно викладати свою думку як усно, так і письмово.	ЗК 3
Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні сучасні технології у науковій, освітній, просвітницькій та громадській роботі, абстрактно мислити та системно аналізувати і узагальнювати інформацію в галузі предметної діяльності.	ЗК 4
Вміння виявляти та вирішувати в професійній діяльності проблемні задачі, приймати науково-обґрунтовані управлінські рішення.	ЗК 5
Здатність працювати в команді, виконувати дослідження в групі під керівництвом лідера.	ЗК 7
Набуття предметно-географічних, природознавчо-наукових, психолого-педагогічних компетентностей, оволодіння фундаментальними знаннями з дисциплін географічної науки на різних просторових рівнях (глобальному, національному і локальному), методологією географічних досліджень взаємозв'язків у складній системі «Людина-Природа» в контексті досягнення амбітних цілей збалансованого розвитку.	ФК 1
Здатність до професійної науково-дослідницької та практичної діяльності, в т. ч. щодо виконання польових та камеральних природознавчих і суспільних географічних досліджень, аналізу та інтерпретації отриманих результатів, оформлення наукового звіту, презентації результатів дослідження, провадження їх у практику.	ФК 3
Здатність застосування новітніх інформаційних технологій та методів видкого пошуку необхідної професійної інформації, вміння її аналізу та опрацювання з метою напрацювання ідей щодо подальшого розвитку географічної освіти та науки.	ФК 6
Здатність на глобальному, регіональному і локальному рівнях аналізувати в часі і просторі взаємопов'язані природні процеси і явища. Здатність логічного і світоглядного мислення в процесі освітньої, наукової і громадянської діяльності, осмислювати взаємозв'язки і закономірності в еколого-, гео-, соціо-просторі.	ФК 7
Здатність застосовувати географічні знання у міждисциплінарному і міжгалузевому контекстах. Здатність застосування теоретичних знань	

для вирішення практичних проблем на регіональному і національному рівнях, зокрема щодо просторового аналізу та вирішення проблем взаємодії суспільства і природи в контексті збалансованого розвитку.	ФК 8
---	------

5. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання з навчальної дисципліни «Управління природокористуванням» є: накопичувальна бально-рейтингова система, що передбачає оцінювання студентів за усі види аудиторної та самостійної роботи, спрямовані на оволодіння навчального матеріалу за освітньою програмою «Географія». Підсумкова оцінка іспиту виставляється студенту як за 100 бальною шкалою відповідно до Болонської системи, так і за національною чотирирівневою шкалою (відмінно, добре, задовільно, незадовільно), співставляючи бальні оцінки за відомою таблицею, що додається. Протягом семестру здійснюється поточний контроль на аудиторних заняттях і консультаціях та проміжний шляхом виконання модульних контрольних робіт. Підсумковий контроль – складання усного іспиту. Студентам, які не виявили бажання покращити отриману оцінку за накопичувально-рейтинговою системою протягом семестру виставляється на їх прохання рейтингова оцінка без складання іспиту. Студенти, які при складанні іспиту не показали належних знань рейтингова оцінка не може бути понижена. Оцінка «незадовільно» записується тільки у екзаменаційну відомість, а позитивні оцінки записуються у залікову книжку студента та екзаменаційну відомість.

Форми контролю та критерії оцінювання результатів навчання

Форми поточного контролю: семінарські заняття, індивідуальні консультації, зворотній зв'язок на лекціях через запитання по ходу лекції або тести за матеріалом прослуханих лекцій.

Форма модульного контролю: модульна письмова контрольна робота.

Форма підсумкового семестрового контролю: усний екзамен

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 1)

								Модульна контрольна робота	Сума
T1	T2	T3	...T4	T5...	T6	T7	T8		
5	5	5	5	5	5	5	5	60	100

T1, T2 ... – теми семінарських занять

Оцінювання окремих видів навчальної роботи з дисципліни

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 1	
	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)
Практичні (семінарські)	15 год	40

заняття		
Лабораторні заняття (допуск, виконання та захист)		
Комп'ютерне тестування при тематичному оцінюванні		
Письмове тестування при тематичному оцінюванні		
Презентація		
Реферат		
Есе		
...		
Модульна контрольна робота (три теоретичні питання)	1 год	60
Разом	16 год	100

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

Модульна контрольна робота містить три теоретичні питання та п'ять тестових завдань. Відповіді на теоретичні питання оцінюються до 20 балів за кожне (сумарно до 60 балів). До модульного контролю допускаються студенти, які при поточному контролі набрали не менше 10 балів (тобто 25% від максимальної оцінки)

Критерії оцінювання курсової роботи (проєкту) (у разі потреби)

Курсова робота не передбачена навчальним планом дисципліни.

Критерії оцінювання підсумкового семестрового контролю

... Екзамен проводиться у формі усного опитування з метою з'ясування рівня знань студентів, які виявили бажання покращити підсумкову семестрову оцінку, яку отримано за накопичувальною кредитно-бальною системою, однак не менше 60 балів. Обов'язково складають екзамен студенти, які мають підсумкову семестрову оцінку від 35 до 59 балів (FX), а студенти, які отримали нижче 35 балів не мають права складати екзамен з можливістю повторного вивчення дисципліни.

6. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

6.1. Зміст навчальної дисципліни

Модуль 1. Управління природокористуванням

Тема 1. Задачі курсу, його місце в структурно-логічній схемі спеціальності «Географія». Інформаційне забезпечення дисципліни, форми контролю та оцінювання усіх видів навчальної діяльності студентів. Основні поняття.

Тема 2. Сутність, цілі та основні завдання державної системи управління природокористуванням. Класифікація природних ресурсів.

Тема 3. Основні функції у сфері природокористування та охорони довкілля: організаційні, стабілізаційні та попереджувально-охоронні.

Тема 4. Суб'єкти державного управління природними ресурсами. Загальні та спеціальні уповноважені органи державного управління у сфері природокористування. Роль громадськості.

Тема 5. Законодавчі та правові норми природокористування. Система екологічних стандартів і нормативів.

Тема 6. Види управління природокористуванням. Принципи раціонального природокористування в контексті стійкого розвитку територій та суспільства в цілому.

Тема 7. Інвентаризація природних ресурсів (кадастри). Використання і охорона основних об'єктів природного капіталу територій.

Тема 8. Механізми управління природокористуванням: адміністративний, економічний. Вплив громадськості на оптимізацію природокористування.

Тема 9. Алгоритм інвентаризації природних комплексів, їх компонентів на заповідній території. Порядок використання природних ресурсів на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду різного цільового призначення і режиму охорони на прикладі Закарпаття.

Тема 10. Вплив глобалізаційних процесів на раціональність природокористування. Транскордонна співпраця на прикладі Закарпатської області щодо управління природокористуванням.

6.2. Структура навчальної дисципліни (для денної форми навчання)

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Форма навчання:					
	у тому числі					
	Усього	лекції	практичні (семінарські)	лабораторні	індивідуальна робота	самостійна робота
Модуль 1. Управління природокористуванням.						
Тема 1. Задачі курсу, його місце в структурно-логічній схемі спеціальності «Географія». Інформаційне забезпечення дисципліни, форми контролю та оцінювання усіх видів навчальної діяльності студентів. Основні поняття	12	2				10
Тема 2. Сутність, цілі та основні завдання державної системи управління природокористуванням. Класифікація природних	12	2	2			8

ресурсів.						
Тема 3. Основні функції у сфері природокористування та охорони довкілля: організаційні, стабілізаційні та попереджувально-охоронні.	12	2	2			8
Тема 4. Суб'єкти управління природними ресурсами. Загальні та спеціально уповноважені органи державного управління у сфері природокористування. Роль громадськості.	12	2	2			6
Тема 5. Законодавчі та правові норми природокористування. Система екологічних стандартів і нормативів	12	2	1			6
Тема 6. Види управління природокористуванням. Принципи раціонального природокористування. в контексті стійкого розвитку територій та суспільства в цілому	12	2	2			6
Тема 7. Інвентаризація природних ресурсів (кадастри). Використання і охорона основних об'єктів природного капіталу територій.	12	2	2			8
Тема 8. Механізми управління природокористуванням: адміністративний, економічний. Вплив громадськості на оптимізацію природокористування.	12	2	1			
Тема 9. Алгоритм інвентаризації природних комплексів, їх компонентів на заповідній території. Порядок використання природних ресурсів на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду різного цільового призначення і режиму охорони на прикладі Закарпаття.	12	2	1			6
Тема 10. Вплив глобалізаційних процесів на раціональність природокористування. Транскордонна співпраця на прикладі Закарпатської області щодо управління природокористуванням.	12	2	1			6
Модульна контрольна робота			1			
Разом за модуль	120	20	16			84
Разом за семестр	120	20	16			84

**6.2. Структура навчальної дисципліни
(для заочної форми навчання)**

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Форма навчання:					
	у тому числі					
	Усього	Лекції	практичні (семінарські)	лабораторні	індивідуальна робота	самостійна робота
Модуль 1. Управління природокористуванням.						
Тема 1. Задачі курсу, його місце в структурно-логічній схемі спеціальності «Географія». Інформаційне забезпечення дисципліни, форми контролю та оцінювання усіх видів навчальної діяльності студентів. Основні поняття	11	1				10
Тема 2. Сутність, цілі та основні завдання державної системи управління природокористуванням. Класифікація природних ресурсів.	12,5	1	0,5			11
Тема 3. Основні функції у сфері природокористування та охорони довкілля: організаційні, стабілізаційні та попереджувально-охоронні.	12	0,5	0,5			11
Тема 4. Суб'єкти управління природними ресурсами. Загальні та спеціально уповноважені органи державного управління у сфері природокористування. Роль громадськості.	12,5	1	0,5			11
Тема 5. Законодавчі та правові норми природокористування. Система екологічних стандартів і нормативів	12	0,5	0,5			11
Тема 6. Види управління природокористуванням. Принципи раціонального природокористування. в контексті стійкого розвитку територій та суспільства в цілому	12,5	1	0,5			11
Тема 7. Інвентаризація природних ресурсів (кадастри). Використання і охорона основних об'єктів природного капіталу територій.	12	0,5	0,5			11
Тема 8. Механізми управління природокористуванням: адміністративний, економічний. Вплив громадськості на оптимізацію природокористування.	12,5	1	0,5			11
Тема 9. Алгоритм інвентаризації природних комплексів, їх компонентів на заповідній території. Порядок використання природних ресурсів на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду різного цільового призначення і режиму охорони на прикладі	11,5		0,5			11

Закарпаття.						
Тема 10. Вплив глобалізаційних процесів на раціональність природокористування. Транскордонна співпраця на прикладі Закарпатської області щодо управління природокористуванням.	10					10
Разом за модуль	120	8	4			108
Разом за семестр	120	8	4			108

6.3. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Тема 1. Класифікація природних ресурсів. Основні поняття. Сутність, цілі та основні завдання державної системи управління природокористуванням	2	0,5
2	Тема 2. Суб'єкти управління природними ресурсами. Спеціально уповноважені органи державного управління у сфері природокористування. Роль громадськості	2	0,5
3	Тема 3. Види управління природокористуванням. Принципи раціонального природокористування. Планування інвентаризації, використання і охорони основних об'єктів природного капіталу.	2	0,5
4	Тема 4. Функції у сфері природокористування та охорони довкілля: організаційні, стабілізаційні та попереджувально-охоронні.	2	0,5
5	Тема 5. Суб'єкти управління природними ресурсами. Законодавчі та правові норми природокористування. Система екологічних стандартів і нормативів.	2	0,5
6	Тема 6. Види управління природокористуванням. Механізми управління природокористуванням: адміністративний, економічний.	2	0,5
7	Тема 7. Інвентаризація природних ресурсів. Алгоритм інвентаризації природних комплексів, їх компонентів на заповідній території. Специфіка використання природних ресурсів на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду різного цільового призначення і режиму охорони.	2	0,5
8	Тема 8. Підведення підсумків роботи. Оголошення студентам семестрових рейтингових оцінок.	1	0,5
9	Модульна контрольна робота	1	
Разом		16	4

6.4. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Тема 1. Сутність, цілі та основні завдання управління природокористуванням. Забезпеченість України природними ресурсами	12	14
2	Тема 2. Суб'єкти управління природними ресурсами. Спеціально уповноважені органи державного управління у сфері природокористування. Роль громадськості	12	16
...3	Тема 3. Види управління природокористуванням. Принципи раціонального природокористування. Планування інвентаризації, використання і охорони основних об'єктів природного капіталу.	12	16
4	Тема 4. Функції у сфері природокористування та охорони довкілля: організаційні, стабілізаційні та попереджувально-охоронні.	12	16
5	Тема 5. Законодавчі та правові норми природокористування. Система екологічних стандартів і нормативів.	12	15
6	Тема 6. Механізми управління природокористуванням: адміністративний, економічний	12	16
7	Тема 7. Специфіка використання природних ресурсів на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду різного цільового призначення і режиму охорони	12	15
	Разом	84	108

6.5. Індивідуальні завдання (у разі потреби)

Індивідуальні завдання не передбачені за навчальним планом.

7. ІНСТРУМЕНТИ, ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧАЄ НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА (у разі потреби)

Технічні засоби: мультимедійна техніка, Інтернет ресурси з доступом під час лекцій; Дидактичні матеріали: електронний варіант навчального посібника «Управління природокористуванням», матеріали презентацій до лекцій, пакети завдань для модульного та підсумкового контролю тощо, а також матеріали лектора до дисципліни в системі віртуального навчання «Moodle».

Програмне забезпечення наявне в комп'ютерних класах та індивідуальне у студентів і викладачів.

8. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Поп С.С. Управління природокористуванням. Навчальний посібник, електронна версія. Ужгород: 2022.-85 с. https://www.uzhnu.edu.ua/uk/cat/geograph-fiz_geo/staff
2. Ландшафтне планування в Україні / Л. Г. Руденко, Є.О. Маруняк, О.Г. Голубцов та ін.; за ред. Л. Г. Руденка. – К.: Реферат, 2014. – 144 с.
[igu.org.ua > sites > default > files > pdf-text > land-planning](http://igu.org.ua/sites/default/files/pdf-text/land-planning)
- 3.Топчиев А.Г. Геоэкология: географические основы природопользования.– Одесса: Астропринт, 1996.–392 с. [onu.edu.ua > ggf > chairs > econgeo > staff > 690-top_ag](http://onu.edu.ua/ggf/chairs/econgeo/staff/690-top_ag)
4. Руденко Л.Г., Лісовський С.А., Маруняк Є.О. Проблематика природокористування та сталого розвитку в працях Інституту географії НАН України. УГЖ, 2015, №2.-С.3-9
5. Шищенко П.Г., Гавриленко О.П. Прикладна геоecологія.:підручник Київ: ПВТП «LAT&R» 2020.-280 с.

Додаткова література

1. Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища. У 6 томах. - Чернівці: Зелена Буковина, 1997 -2000.
2. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Чернівці: ЧНУ, 2010.-552 с.Рута, 2001. - 268 с. [dl.khadi.kharkov.ua > mod > resource > viewDOC](http://dl.khadi.kharkov.ua/mod/resource/viewDOC)
3. Сафранов Т.А. Екологічні основи природокористування: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Львів: «Новий світ -2000», 2003. – 248 с. www.studmed.ru >
4. Стан виконання в Україні положень «Порядку денного на ХХІ століття» (2002 – 2012) / За ред. Л.Г. Руденка – К.: Академперіодика, 2014. – 359 с.
5. Хвесик М.А., Рогач С. М., Кулаєць М. М., Ільків Л. А., Авраменко Т. П. Економіка природокористування: Підручник //За ред. д-ра. екон. наук, проф., академіка НААН України Хвесика М. А. – К.: Аграр Медіа Груп, 2013.- 334с.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. [irbis-nbuv.gov.ua > cgi-bin > irbis_nbuv > cgiirbis_64](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64) - правові основи УП
2. https://www.uzhnu.edu.ua/uk/cat/geograph-fiz_geo/staff
3. <http://www.geograf.com.ua/>
4. <http://geopom.at.ua/>
5. <http://geo-klass.at.ua/>

Перелік питань для підсумкового контролю

1. Яка мета управління природокористуванням? Класифікація природних ресурсів.
2. Основні види впливів на навколишнє природне середовище.
3. Поняття вичерпності та відновлюваності природних ресурсів.
4. Основні напрямки використання природно-ресурсного потенціалу.
5. Якою є законодавчо-нормативна база у сфері природокористування?
6. Які принципи управління природокористуванням?
7. Які види мінерально-сировинних ресурсів мають комплексуючі властивості середовища?
8. Характеристика природно-ресурсного потенціалу України, його потенціал в Карпатському регіоні.
9. Проблеми та перспективи використання природних ресурсів на регіональному рівні на прикладі Закарпаття..
10. Що таке загальне і спеціальне природокористування?
11. Яку роль відіграє планування у сфері природокористування?
12. Які види управління природокористуванням?
13. Як здійснюється інвентаризація природних ресурсів та її роль в управлінні природокористуванням?
14. Яку значимість для управління ПК мають стандартизація, нормування, сертифікація?
15. Назвіть органи загальної компетенції у сфері ПК та які їх основні завдання?
16. Назвіть органи спеціальної компетенції управління ПК та їх основні завдання?
17. Який орган центральної влади здійснює державне управління у сфері ПК, його повноваження?
18. Які механізми управління природокористуванням знаєте?
19. Поясніть сутність адміністративного управління природокористуванням та його ефективність?
20. Поясніть сутність економічних важелів в управлінні природокористуванням та їх дієвість?
21. Поясніть на конкретних прикладах нераціональність лісокористування в Закарпатській області, назвіть причини цього та шляхи усунення недоліків.
22. Охарактеризуйте ефективність управління водокористуванням на прикладі Закарпатської області.
23. Приведіть приклади (позитивні і негативні) щодо ефективності використання надр Закарпатської області.
24. Яку роль відіграють природо заповідні території та об'єкти для досягнення цілей сталого розвитку територій?
25. Назвіть найважливіші заповідні території на території Закарпаття та охарактеризуйте порядок використання наявних природних ресурсів.
26. Які проблеми природокористування на територіях сільських рад, що входять до меж національних природних парків без вилучення земель?
27. Яка роль громадськості в управлінні природокористуванням?
28. Приведіть приклади на регіональному рівні участі громадськості в покращенні раціонального природокористування.